

Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen : Betty Peltosen tarina

Katainen, Elina

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura
1998

Aave vai haave, s. 101-150

<http://hdl.handle.net/10224/4040>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Elina Katainen

Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen

Betty Peltosen tarina

Marraskuussa 1917 Betty Maria Peltonen täytti 15 vuotta.¹ Hän asui vanhempiensa ja neljän nuoremman sisaren kanssa Virkkalan työväentalolla Lohjalla. Keväällä hän oli saanut myyjän paikan osuuskaupasta. Vapaa-ajan täyttivät työväentalon riennot, joita sosialismin ohella sävytti Virkkalassa vaikuttanut tolstoilainen oppi. Bettyn vanhemmat olivat aktiivisia työväenliikkeessä, isä myös kunnalliselämässä.

Vain vuotta myöhemmin, Bettyn täyttäessä kuusitoista, perhe oli hajonnut ja tulevaisuus muuttunut toiseksi. Betty uurasti piikana valtiorikosoikeuden tuomarin perheessä Tampereella, isä oli Suomenlinnan vankileirillä kärsimässä 12 vuoden tuomiota osallisuudesta kevään kansalaissotaan, ja äiti yritti Virkkalassa elättää jäljelle jääneitä perheenjäseniä.

Kimmo Rentolan nyrkkisäännön mukaan “sitä jota rakastamme 17-vuotiaina, rakastamme kuolemaan saakka.”² Bettyn elämässä tuo-

Elina Katainen

hon ikäkauteen osui yksi Suomen historian suurimmista murrosvaiheista, jota Pertti Haapala on kuvannut yhteiskunnan hajoamiseksi, taisteluksi tulevaisuuden suunnasta ja uuden järjestyksen vakiinnuttamiseksi. Tulevaa varten ihmisillä oli erilaisia mielikuvia ja vaihtoehtoja.³

Kansallinen murros ulotti vaikutuksensa artikkelin päähenkilöön heittämällä tämän pieneltä teollisuuspaikkakunnalta, tiiviistä perheyhteisöstä kaupunkiin ja itsenäiseen elämään. Utopiakseen ja elinikäiseksi rakkauden kohteekseen Betty valitsi kommunismin. Idullaan oleva liike veti puoleensa radikaalia työläisnuorisoa: se tarjosi hyvitystä sodassa kärsineille, vallankumousromantiikkaa ja tulevaisuudennäkymiä. Lupaus kaikille elämänalueille ulottuvasta vapautumisesta vetosi ennen muuta niihin, jotka vielä etsivät oman elämänsä suuntaa.

Kahdeksantoistavuotiaana Betty jo matkusti salaa Suomen kommunistisen puolueen (SKP) kokoukseen Pietariin, jossa sai omin silmin ja korvin aistia vallankumouksen vaikutuksia. Hän tutustui matkalla nuorisoliittolaisiin, joiden kanssa alkoi pohdiskella ikänsä suomalla avoimuudella näkemäänsä – versoilla olevaa sosialistista elämäntapaa.

1920-luvun moderni nainen

Yritän artikkelissa tavoittaa yhden säikeen siitä kamppailusta, jota kansalaissodan jälkeen käytiin modernisoitumisen suunnasta. Vaihtoehtojen etsintä ulottui myös sukupuolijärjestelmään. Eve Rosenhaftin sanoin historian murrosvaiheissa sukupuoli on kaikkialla läsnä. Yhteiskunnalliset suhteet kriisiytyvät ja uusiutuvat ja ihmisluonto tulkitaan uudelleen, mikä ilmenee aina sukupuolittuneesti.⁴

Ensimmäisen maailmansodan ja yhteiskunnan hajoamisen vaikutuksia sukupuolijärjestelmään on tulkittu kahtalaisesti. On esitetty naisten “vapautuneen” siinä mielessä, että näille avautui suljettuna olleita ovia, itsenäisyyttä ja vastuuta lisääviä tehtäviä. Toisaalta on ajateltu murroksen nimenomaan katkaissleen 1800-luvun jälkipuolelta orastaneen vapautumisprosessin, seksuaalisesti ja taloudellisesti itse-

näisen naisen synnyn. Tämän tulkinnan mukaan sota vahvisti kriisiin ajautunutta miehistä identiteettiä palauttaen samalla naiset äidin ja kodinhoitajan rooliin. Jos emansipoitumista 1920-luvulla tapahtui, oli sen sisältönä “vapautuminen” kotiin, yhä tehokkaammaksi kotitalouden hoitajaksi ja tunnollisemmaksi vaimoksi ja äidiksi. Naisten velvollisuudeksi laajemmassa mielessä tuli monissa maissa “rodun” ja kansakunnan vaaliminen.⁵

Molemmat tulkinnat puoltavat paikkaansa ja molemmat modernisoitumisen suunnat olivat näkyvillä myös Suomessa. Täällä 1920-lukua edustivat niin maanpuolustushenkiset lotat ja “uudet uljaat perheenemännät”, martat, kuin itsensä elättävät ja omaa nautintoaan etsivät naiset, jotka eivät määrittäneet aviomiehen, perheen tai kansakunnan kautta. Ensin mainitut kasvoivat ajan suurimmiksi ja vaikutusvaltaisimmiksi naisliikkeiksi, joihin enimmillään kuului satoja tuhansia jäseniä. Mervi Kaarnisen mukaan myös työläistyttöjen kasvatuksen johtavaksi periaatteeksi tuli näiden muokkaaminen taitaviksi perheenemänniksi ja hyviksi äideiksi.⁶

Oman naiseutensa rajaavia, itsenäisiä naisia maatalousvaltaisessa Suomessa oli huomattavasti vähemmän. Ajan oloon suunnan voidaan kuitenkin ajatella kääntyneen: 1920-luvun “uusi, itsenäinen nainen” lienee monille nykynaisille helpompi samastumiskohde kuin isänmaallinen tehoemäntä. Modernisoitumisen suunnaksi ei Suomessa toisin sanoen tullut kotiäitiyteen ja mieselättäjyyteen nojaava sukupuolijärjestelmä, vaan – viimeistään 1960-luvulta alkaen – julkisiin palveluihin perustuva molempien sukupuolten kokopäiväinen palkkatyössä käynti.⁷

Uudella, itsenäisellä naisellakin oli monta hahmoa. Tai kuten Raoul Palmgren on todennut kirjallisuudesta: 1920-luvun modernismissä oli monta henkeä, se sai liberaaleja, boheemeja, radikaaleja ja kumouksellisia muotoja.⁸ Suomalaista 1920-lukua tarkastelevassa kirjassa *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna* käsite “uusi nainen” rajautuu merkitsemään lähinnä perheetöntä naista. Kirjoittajakollektiivin – Ritva Hapuli, Anu Koivunen, Päivi Lappalainen ja Lea Rojola – mukaan “naisten lisääntyvä työssäkäyminen tehtaissa, konttoreissa ja erilaisissa palveluammateissa mahdollisti naimattomuuden ja ‘poikamiestyttöelämän’, joka nimenomaan miellettiin ‘modernin

Elina Katainen

naisen’ tai ‘uuden naisen’ elämäntavaksi.”⁹

Tällaisen modernin naisen fiktiivisen arkkityypin loi Victor Margueritte vuonna 1922 kirjassa *La Garçonne*. Siinä lyhyttukkainen ja -mekkoinen sankaritar Monique Lerbier opiskeli yliopistossa, sai mielenkiintoisen työn, tanssi, urheili, ajoi omaa autoa ja harrasti seksuaalisia kokeiluja. Hahmo herätti kiinnostusta kaupunkilaisessa, keskiluokkaisessa elämänpiirissä. Kirjan ideat levisivät 12 kielellä miljoonille lukijoille¹⁰ – eivät kuitenkaan suomalaisille.

“Ei mikään neiti, vaan kommunistinainen”

Tässä artikkelissa katse kuitenkin kohdistuu “uuteen kommunistiseen naiseen”, jollaista esiteltiin Venäjän vallankumouksen jälkeen lehdisissä ja kirjallisuudessa. *La Garçonnen* eräänlainen sosialistinen vastine oli Feodor Gladkovin *Sementti*-romaani, joka ilmestyi 1920-luvun puolivälissä. Yhteistä kirjoille on naisten vapautumisen tavoittelu omaksumalla miehinen tapa elää. Erona taasen on se, että Gladkovin sankarittaren, Dashan, elämässä tähdellistä ei ole “pikkuporvarillinen” vapaus erilaisine seksuaalisine kokeiluineen ja huvitteiluineen, vaan uuden sosialistisen elämänmuodon pohdiskelu ja rakentaminen. Myös kirjojen loppu on erilainen: Monique lipuu hurjan nuoruutensa päätteeksi turvallisesti avioliiton satamaan, Dasha puolestaan irrottaa köydet ja purjehtii yksin kohti tuntemattomia vesiä. *Sementti* suomennettiin vuonna 1928.

Françoise Navailh esittää sukupuoli-ideologian perustaksi Neuvosto-Venäjällä tulleen sukupuolten identtisyden. Marxilainen psyko-neurologi Aaron Zalkind muun muassa kirjoitti vuonna 1924: “Taloudellisesti ja poliittisesti, mikä merkitsee myös fysiologisesti, moderni proletaarinainen voi ja hänen täytyy tulla yhä enemmän modernin proletaarimiehen kaltaiseksi.”¹¹ Tämä näkyy myös Wendy Goldmanin kiteytyksessä “bolshevistisesta visiosta”: 1) palkkatyö on naisten vapautumisen perusta 2) naisten palkkatyöläistyminen edellyttää kotitalous- ja hoivatyön sosialisointia 3) perhe perinteisessä muodossaan kuihtuu pois 4) sukupuolten suhteet perustuvat vapaisiin liittoihin.¹²

Bolshevikit ammensivat kuitenkin ideoita varhemmista keskusteluista. Esimerkiksi Aleksandra Kollontain naiskäsitys oli kehkeytynyt hänen oleskellessaan ennen vallankumousta vuosikaudet Keski- ja Länsi-Euroopassa. Tunnetun esseensä ”Uusi nainen” hän kirjoitti jo vuonna 1913 ja se perustui eri maiden kirjallisuudesta poimittuihin esimerkkeihin.¹³ Vastavuoroisesti vallankumous ruokki *La Garçonnen* tapaista naiseuden ihannetta. Historioitsija Anne-Marie Sohn onkin todennut Venäjän tapahtumien lävistäneen ihmiset eri puolilla Eurooppaa lupauksineen täydellisestä vapautumisesta kaikilla ihmiselämän alueilla.¹⁴

Yritys tavoittaa ”uuden kommunistisen naisen” idean ilmentymiä Suomessa¹⁵ saattaisi siten lisätä yhden säikeen laajempaan pohdintaan naisen modernista ja nykyisen sukupuolijärjestelmän juurista. Aihe on laaja ja artikkelissa tarkastellaankin Venäjän vallankumouksen avaamasta näkökulmasta lähinnä vain niitä muutoksia, joita tapahtui ”kodissa, perheessä, minäkuvassa, ruumiskuvassa, seksuaalisuudessa ja ihmisten välisessä kanssakäymisessä”.¹⁶

Myyttinen kommunistinainen

Uusi nainen oli paitsi ihanne myös uhka. Kaksijakoisuutta valaisevat esimerkiksi 1920-luvulle tyypilliset elokuvat ja kirjat, joissa kahlehtimattomat naiset kuvattiin noidiksi, vampyyreiksi tai muulla tavoin hirviömäisiksi. Feministiseltä kannalta katsottuna noita saattaa kuitenkin olla myös vahvan naisen vertauskuva ja naisen kuvaaminen pedoksi yritys tavoittaa naisen oma seksuaalisuus.¹⁷ Yvonne Hirdman on tarkastellut ruotsalaista 1920-luvun kirjallisuutta ja sen luki-joita ja korostaa samaa epäröivää suhtautumista uuteen naiseen. Tämä oli etäinen ihanne, jota saattoi uteliaana katsoa taiteen välityksellä. Pelottavaa sen sijaan oli ottaa tuo vapautunut hahmo omaan sisimpäänsä.¹⁸

Voimakkaat naiset alkoivat pelottaa myös kommunistisen liikkeen johtoa. Aleksandra Kollontai hengenheimolaisineen joutui epäsuosiin, ja Kominternin vuoden 1924 kokouksessa päätettiin, että erilliset naisten järjestöt tulisi lakkauttaa ja naisten toiminta alistaa tiukemmin puolueen valvontaan.¹⁹

Elina Katainen

Myös kommunistinaisista syntyi 1920-luvulla erilaisia myyttisiä kuvia, niin ihannoivia, irvailevia kuin pelotteeksi tarkoitettuja. Kun esimerkiksi Betty Peltosta etsii eri lähteistä, tulee väistämättä mieleen edellä kuvattu hämmentynyt suhtautuminen uuteen naiseen. Et-sivän keskuspoliisin (Ek) arkistoihin on tallentunut hyvin erilainen kuva Bettystä kuin hänen omiin muistelmiinsa tai henkilöarkistoonsa.

Ek oli virallinen valtioelin ja kytköksissä “valkoisen julkisuuden” luomiseen.²⁰ Tämän puhunnan pohjalta laaditussa kertomuksessa Betty Peltonen voisi olla vaarallinen ja moraaliton rikollinen, jonka kaikki tarmo oli keskittynyt valtiopetoksen valmisteluun – eräänlainen terveen yhteiskunnan verta imevä vampyyri. Ek:n loputtomista kansioista voi yleisemminkin uuttaa tietyn sukupuolikäsityksen, sillä kommunistinaisia kuvattiin kaavamaisesti. Saatettiin korostaa näiden naisellisia heikkouksia tai tähdentää karkean miehisiä piirteitä, raa-kuutta ja röyhkeyttä. Jälkimmäisessä tapauksessa taustalla kummitte-livat kansalaisodassa aseisiin tarttuneet naiset ja toisaalta ne käsi-tykset, joita bolshevikkien uudesta sukupuolimoraalista levisi Suo-meenkin.²¹

Vaikeivät Suomessa toimineet kommunistinaiset olleet erityisen sotaisia tai miehisiä, saattoi sellainen yksittäinen persoona kuin punaupseeri Toini Mäkelä nousta uuden naistyyppin vertauskuvaksi. Ek:n mappiin on kasautunut useita mainintoja, jotka kertovat Toinin tehneen vaikutuksen aikalaisiin: tämä “kända röda amazonen”, “raaka surmanenkeli” oli kuvausten mukaan suuri ja musta, avosuinen ja röyhkeä; miesmäisyyttä korosti pukeutuminen miehen pukuun tai upseerinasuun.²²

Huhut bolshevikkien yltiöpäisistä kokeiluista antoivat tyyppille vielä lisävärinsä: “naisten sosialisoinnissa” ja “vapaan rakkauden toimistoissa” kiteytyi kommunistien uhkaava moraalittomuus. Heikki Luostarisen mukaan “työväenluokkainen vastustaja kuvattiin yläluo-kan huonoimman kansankuvan kautta: ‘Ne’ ovat siveettömiä (vapaa-rakkaus, äpärälapsia), moraalittomia (varastelevat, murhaavat, poltta-vat kirkot)” ja lisäksi laiskoja, anarkistisia, likaisia ja ryysyisiä, eläimellisiä ja sivistymättömiä.²³

Kommunistinaisten naurettavuutta puolestaan ilmensi esimerkiksi

liika puheliaisuus. Ääritapauksessa Ek:n raportissa saatettiin selostaa puhujan kirkuneen jossakin tilaisuudessa “vaahtoavan syljen virratesa suustaan ...”²⁴. Eräässä katsauksessa muuatta naista pidettiin (neuvostolähetystössä) “enemmän naurettavana kuin vakavasti otettavana ihmisenä”, koska hän oli suulas, tietäväinen ja uskoi päälle päätteeksi osaavansa mainiosti venäjää. Naisen ei siis sopinut isotel-la eikä jaaritella – ainakaan kovalla äänellä.²⁵

Naisten osoittaminen kevytkenkäisiksi tapahtui sekin sanavalinnoilla. Jos puhe oli kohteen miessuhteista, valitsi etsivä todennäköisemmin ilmaisun “muhinoida” kuin “seurustella” tai puhui “haureuden harjoittamisesta” siinä missä kommunistit itse kenties “vapaasta rakkaudesta”. Seurustelukumppanit – todelliset ja oletetut – merkittiin huolellisesti muistiin, samoin ydinperhemallista poikkeavat perhesuhteet, esimerkiksi aviottomat lapset. Niinpä myös Peltosen sisarusten seksuaalielämään viittaavat huhut, juorut ja tiedonjyväset on koottu Betty'n kansioon todistamaan koko perheen moraalisen selkärangan puutteesta.

Kommunistit määriteltiin tällä tavoin yhteiskunnan ja kansalaisten piirin ulkopuoliseksi ryhmäksi. Esimerkiksi Ek:n raporttien huomioita ja kieltä voikin tarkastella “häpäisyn retoriikkana”. Tarkoitus oli mitätöidä tarkkailtavana oleva henkilö, tehdä tästä epäihminen, jota saattoi etäännyttämisen jälkeen kohdella tunteettomasti.²⁶

Kääntäen näistä käsityksistä voi loihkia näkyville uuden naisen. Ehkäpä “alhaisella kehitystasolla olevia rääväsuita” voisi toisesta näkökulmasta katsottuna kutsua naisiksi, jotka uskalsivat puhua julkisesti omista asioistaan? Betty'n henkilökansion sekalaisista teksteistä voi niin ikään piirtää esiin poliittisesti ja sosiaalisesti aktiivisen, menevän naisen.

Tämä näkökulma on vahva myös kommunistien muistelmissa. Betty kirjasi muistojaan ensimmäisen kerran heti toisen maailmansodan jälkeen puolueelle laadituissa pienoisoamaelämäkerroissa ja laveammin, joskin hajanaisemmin, eläkevuosinaan. Niissä punaisena lankana on aatteellinen kehitys ja taistelu – nuoruus Virkkalassa, kansalaisista ja vankilakokemukset. Tämä oli se osa menneisyyttä, jota hän ehkä oli oppinut pitämään historiallisesti merkittävänä; joka ikään kuin kuului kommunistiseen kaanoniin. Muistelmat kuvaavat

Elina Katainen

toisaalta Bettyn henkilökohtaisia kokemuksia, toisaalta niitä ohjaa tietoisuus siitä, mitä pitäisi muistaa: ne ovat osa kommunistien kollektiivielämäkertaa.²⁷

Muistamisen sääntöihin kuului muun muassa se, että oman tunne-elämän kuohuja ei tullut käsitellä. *Sementti*-romaanissa Dasha neuvoo ystävätärtään Poljaa: “Pyrit kyynelillä ja kohtauksilla näyttämään voimiasi. Ethän ole mikään neiti, vaan kommunistinainen. Sydänemme täytyy olla kuin kivi, eikä pesusieni ... Olet pahasti takertunut omaan itseesi, Poljuha.”²⁸ Betty on muistelmissaan omaksunut tämän Dashan asenteen, mutta aikana jota hän muistelee, suuret tunteet – rakkaus, suru, masennus ja pettymys – olivat oleellinen osa elämää ja niillä oli vaikutuksensa myös poliittisiin valintoihin. Vielä 1920-luvulla hän saattoi arvostella Dashaa siitä, ettei tämä “yksityisessä elämässään” pystynyt samaan eheyteen kuin muissa toimissaan.

Vaikka muistelmista on seuloutunut suuri osa elämää, on se kuitenkin joiltain osin tallentunut muihin lähteisiin. “Kolmas Betty” löytyykin hänen henkilöarkistossaan olevasta kirjekokoelmasta ja muusta aineistosta. Juuri tämä osa auttaa näkemään sen, kuinka vahva vuorovaikutus oli “yksityisen” ja “julkisen” välillä, ja kuinka paljon aikaa ja tarmoa näiden ristiriitaisiksi koettujen asioiden miettiminen vei. Tunteiden merkitys ja hallinta olivat keskeisiä kysymyksiä uudelle kommunistiselle naiselle.

Ajatuskollektiivit

Koska Betty ei laatinut systemaattisia esityksiä opinkappaleistaan, on hänen ihanteitaan ja niiden mahdollisia toteutumia etsittävä eri yhte-yksistä, pienistä viitteistä: keiden kanssa hän seurusteli, mitä luki, näki ja koki, mitä käytännön ratkaisuja teki eri elämänvaiheissa? Tässä tarkoituksessa olen asettanut Bettyn muutamii keskusteluyhteisöihin, joissa ajatuksia uudesta ihmisestä kehiteltiin: nuorisoliikkeeseen, poliittisten naisvankien piiriin ja kirjeenvaihdon välityksellä syntyneisiin “ajatuskollektiiveihin”.²⁹ Toisaalta Betty asettuu tulkiksi, neuvostokirjallisuuden lukijaksi ja välittäjäksi. Esille nousee ennen muuta kaksi kirjoittajaa, Aleksandra Kollontai ja Feodor Gladkov. Valinnan perusteena on ollut tekstien punoutuminen tavalla

tai toisella osaksi Betty Peltosen ajatusmaailmaa. Näihin teksteihin hän peilasi omia käsityksiään naiseudesta, mieheydestä, rakkaudesta ja seksuaalisuudesta.

Tarinassa tulee toisaalta vahvasti esille se, miten vaikeaa oli toteuttaa ihannetta erilaisia normeja kantavan valtakulttuurin puristuksessa, samoin kuin se, miten erilaiset sattumat olivat elämän suurtenkin käännteiden taustalla. Merkittävin Bettyn jossain mielessä ”tietoisista” ratkaisuksista oli sitoutuminen aatteeseen, joka väritti lopulta kaikkea elämää palkkatyöstä rakkauteen. Perussitoumus, ”taistelu sosialismin puolesta”, kesti kuolemaan eli vuoteen 1988 asti. Betty ei siten ehtinyt nähdä koko sosialistisen järjestelmän näkyvää murtumista. Mutta tässäkin valinnassa oli mukana sattumanvaraisuutta. Esimerkiksi siihen, miten syvälle liikkeen syövereihin Betty 1920-luvulla sukelsi, lienee vaikuttanut perin inhimillinen motiivi: rakastuminen yhteen sekä julkisen että maanalaisen verkoston keskeiseen toimitsijaan.

Vaikutusta oli eittämättä myös kansalaissotaa edeltävillä kokemuksilla. Tolstoilaisesta aatemaailmasta lienee juontanut taipumus arvojen puntarointiin ja totunnaistapojen kyseenalaistamiseen, kuten myös ihanteellisuus ja ehdottomuus sitoumuksissa. Virkkalan työväentalolla oli syttynyt kiintymys taiteeseen. Betty työskentelikin 1920-luvulla ennen muuta lehtien toimituksissa, kynäili, harrasti teatteria ja lausuntaa. Aikaisemmat kokemukset ohjasivat siten kiinnittymistä liikkeen kulttuuriseen siipeen, mikä puolestaan vaikutti aatemaailman muotoutumiseen: ”kommunismi” merkitsi Bettylle eritoten moraalisia, kulttuurisia ja elämäntavallisia pyrkimyksiä.

”Tolstoilainen lapsuus”

Betty Peltonen syntyi Lempäälässä (Karl) August ja Hilda (os. Lundström) Peltosen vanhimpana lapsena vuonna 1902. Bettyn jälkeen perhe kasvoi neljällä työllä. 1920-luvulla sisarukset saivat hoivattavakseen pienen veljen, kun Peltoset ottivat kasvattipojan.

Sekä äidin että isänpuoleisessa suvussa oli talollisia ja muutoinkin toimeentulevaa väkeä. Hilda oli nuorena myyjä ja teki myöhemmin

Elina Katainen

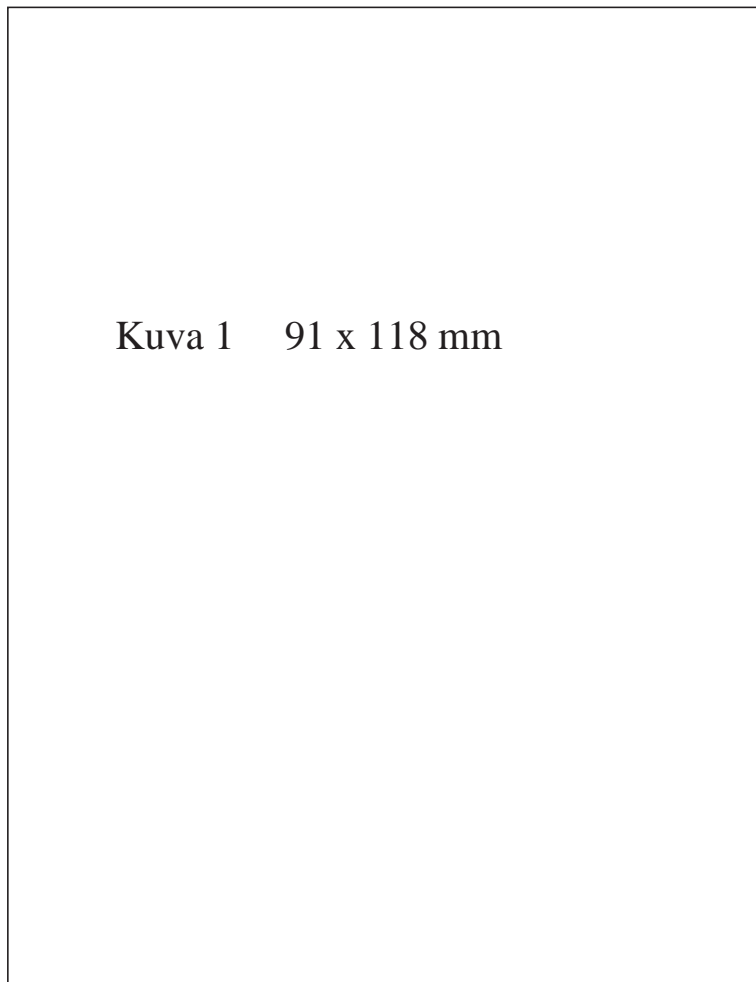
sekalaisia palkkatöitä. Kansalaissodan jälkeen hän työskenteli jonkin aikaa kalkkitehtaalla ja sitten pitempään Tampereella pukutehtaalla.

Bettyn isä ei jatkanut maanviljelijän paikallaan pysyvää elämää, vaan päätyi seka- ja tehdastyöläiseksi. Nuorena hän oli Frans-veljensä kanssa Ahlströmin sahalla ja suunnitteli jossain vaiheessa myös Amerikkaan muuttoa. Hilda ei kuitenkaan lämmennyt tuumalle ja kielsi seikkailun. Frans-veli sen sijaan toteutti unelman, mutta palasi ennen pitkää takaisin asettuen asumaan Lohjalle. Sinne hän houkutteli myös veljensä perheen.³⁰

Bettyn muistoissa lapsuus, suurlakon jälkeiset vuodet, hahmottuinkin isän työhistorian kautta. Augustilla oli taipumusta joutua ristiriitoihin työnantajan kanssa, niinpä perhe sai muuttaa isän jäljissä paikkakunnalta toiselle: “Varhaisemman lapsuuteni kaudella asui perhemme ensin Lempäälässä, josta muutettiin Valkeakosken selluloosa-tehtaalle. Isä osallistui työväenliikkeeseen. Oli perustamassa Lempäälän torppariyhdistystä ja Valkeakoskella oli mukana ammattiosaston puuhissa. Tehtaalla tuli työtaistelu ja isäni sai lopputilin. Muutimme Lohjalle, jossa isäni jouduttuaan uudelleen Lohjan selluloosa-tehtaan työtaisteluun, sai lopputilin. Muutimme Virkkalan työväenyhdistyksen, Tietolan vahtimestariksi. Isä sai työpaikan Kalkkitehtaalla, mutta pian tapahtui, että tuli taaskin eteen lopputili. Isä sai hevosen velaksi ja niin alkoivat hevostyöt mistä työtä löytyi.” Muista lähteistä selviää August Peltosen olleen niin ikään Lohjan lasitehtaan leivissä ja vuonna 1917-18 kunnan hätäaputöissä.³¹

Missään suuressa puutteessa Peltoset eivät kaikei eläneet. Isän sekatoilla hankkimat tulot riittivät perheen elantoon, joskaan eivät esimerkiksi lasten kouluttamiseen. Betty kävi ylemmän kansakoulun Lohjan kirkonkylällä vuosina 1913-16 ja sai hyvän päästötodistuksen.³² Toiveistaan ja perheen sivistystahdosta huolimatta hän ei silti pystynyt jatkamaan opintietä paikkakunnan uudessa yhteiskoulussa, vaan päätyi keväällä 1917 harjoittelijaksi Lohjan Osuuskaupan Virkkalan myymälään. Tyttöjen kasvuympäristö oli kuitenkin henkisesti rikas: koko perhe osallistui työväentalon tapahtumiin ja harrasteisiin. Bettyn vastuulla oli lisäksi yhdistyksen kirjasto.³³

Bettyn muistoissa “isä oli intomielisen innostunut sosialismiin. Vanhimpana lapsenaan hän kuljetti minua kaikissa mahdollisissa ko

Kuva 1 91 x 118 mm

Betty Peltonen Virkkalassa ennen kansalaisotaa. Kuva : Kansan Arkisto.

kouksissa ja opetti lausumaan työväelle kirjoitettuja runoja ennen kuin osasin lukeakaan.” Virkkalan työväenyhdistyksen jäsenmaksu-listoilta tavataan ensimmäinen merkintä A. Peltosesta vuodelta 1913. Vuosina 1915-16 sekä August että Hilda olivat yhdistyksen johtokunnassa. Innokkuudesta huolimatta isä mainitaan aatteellisesti “mallillisena”, millä viitataan hänen omaksumaansa tolstoilaisuuteen.³⁴

Myös Bettyn mieleen jäi lähtemättömästi muutaman kilometrin

päässä asunut Arvid ja Emmy Järnefeltin perhe ja näiden anarkistinen elämäntapa, joka perustui tolstoilaiseen aatemaailmaan. Mitä Betty sitten ymmärsi tolstoilaisuudella ja minkälaisia ajattelu- tai toimintamalleja se mahdollisesti häneen jätti?

Oppi voitaneen kuvata eräänlaiseksi alkukristillisyyteen pohjauttuna anarkismiksi: valtion, kirkon ja muiden instituutioiden vastaisuudeksi. Karl Heimien mukaan aatteen kannattajilla oli kolme “käskyä”: “1. Emme saa harjoittaa väkivaltaa. 2) Emme saa elää toisten työstä. 3) Emme saa antaa sukupuoliviettiemme vapaasti hallita itseämme.”³⁵ Arvid Järnefelt toteutti oppia omassa elämässään Virkkalan Rantalassa. Päämääriin hän pyrki itseparannuksen, “omakohtaisen uhrimielen” avulla ja hylkäämällä erinäiset yhteiskunnalliset sitoumukset ja kirkolliset rituaalit. Järnefelt esimerkiksi opiskeli alunperin juristiksi, mutta luopui urasta, koska ei “voinut ruveta ketään tuomitsemaan”³⁶.

Betty määritteli tolstoilaisuuden pasifistiseksi rakkauden opiksi, “korkeinta ihmisyyttä” edustavaksi humanismiksi. Järnefeltiä hän piti “jalona ihmisenä ja viisaana opettajana”. Tällä oli kyky kannustaa nuoria ajattelemaan filosofisia ongelmia. Niinpä Bettykin muisteli vielä vuosikymmeniä myöhemmin kirjailijan kanssa käytyjä keskusteluja perimmäisistä asioista, siitä “mitä elämä on”.³⁷

Bettyn näkemys naiseudesta ja mieheydestä on sekin itänyt noina vuosina. On sanottu että maatalousvaltaisen Suomen sukupuolijärjestelmä nojasi kumppanuuteen, yhteiseen raatajuuteen. Tämä on erotettu tunneperäisestä sitoutumisesta tasa-arvoisuuteen parisuhteessa, kumppanuusideologiasta nykyisessä mielessä.³⁸ Sekä Bettyn lapsuuden perheessä että Järnefelteillä kumppanuus toteutui molemmilla tasoilla. Hilda ei omistautunut pelkästään perheelle, vaan oli mukana työväenliikkeessä. Augustin työuran katkonaisuuden vuoksi on Hilda todennäköisimmin osallistunut myös elannon hankintaan. Järnefelteiltä saadut mallit vahvistivat nekin aktiivista naiseutta ja rikkoivat jossain määrin “tavanomaista” mieheyden kuvaa.

Arvid ja Emmy Järnefelt hoitivat lapsineen itse tilaansa ja eräässä vaiheessa luopuivat kokonaan palkollisista. Asenteita kuvaa, että Arvid joka hoiti tuolloin karjakon työt, merkitsi päiväkirjaansa: “Kunnioitukseni karjakoja kohtaan kasvaa päivä päivältä, se on mitä

välttämättömintä ja samalla mitä vaikeinta, hermoille käyvää, vastuunalaista, alituisessa huolesta elämistä vaativaa työtä, jonka vertaista tuskin on minkään rengin työ, saati sitten vaikeimmasakaan asemassa olevan valtiomiehen tai muun töhertäjän”.³⁹

Emmy Järnefelt puolestaan oli näkyvä ja aloitteellinen hahmo kylän kansanvalistustoiminnassa. Vuosien mittaan järjestettiin muun muassa näytelmäiltoja: Emmy ohjasi muun perheen ja kyläläisten näytellessä. Ohjelmistossa oli sekä Järnefeltin omia että muita ajankohtaisia tekstejä, kuten Minna Canthia. Tämä yhteistyö jatkui vielä työväentalollakin, kuten Bettykin muistelee.⁴⁰

Siitä miten Betty nuoruudessaan suhtautui tolstoilaiseen siveysajatuksen, ei ole tietoa. Toisaalta esimerkiksi Bettyllekin tuttu Aleksandra Kollontain kanta – joka usein esitetään varsin räväkässä muodossa – oli loppujen lopuksi se, että hyvään elämään kuului tunteiden, myös sukupuolisten tunteiden, hallinta. Kollontain mukaan “rakkauden orjuus” – “kotiorjuuden” ohella – esti naisia vapautumasta täysipainoiseen elämään. Tämä ajatus ei ollut täysin ristiriidassa tolstoilaisen siveysajattelun kanssa. Kollontai edusti kuitenkin hieman elämänmyönteisempää asennoitumista kuin vaikkapa varsin puritaaninen Järnefelt.

“Emme saa harjoittaa väkivaltaa”

Bettyn pasifistista aatemaailmaa järkytti vuoden 1918 kansalaissota. Sosialidemokraattien kannatus Lohjalla oli vankka ja sodan aikana alue oli punaisten hallinnassa. Punakaarteihin liittyi puolet paikkakunnan 15-60-vuotiaista miehistä. Bettyn isä oli omaksunut tolstoilaisuuden ja kieltäytyi tarttumasta aseisiin. Punakaartiin hän kuitenkin liittyi toimien lääkintä- ja kuljetustehtävissä. Lisäksi hän oli elintarvikelautakunnan piirimiehenä.⁴¹

Huhtikuun alkupuolella saksalaiset joukot saapuivat Lohjalle ja paikkakunnalle perustettiin valkokaarti.⁴² Peltosten vaiheista noilta päiviltä on olemassa erilaisia tietoja. Dramaattisimmassa versiossa August pidätettiin neljän pistinmiehen voimalla ja häntä uhkasi pikainen ampuminen. Teloituksen olisi estänyt Arvid Järnefeltin väliin-

Elina Katainen

tulo. Papereista löytyykin tämän ja muutaman muun paikkakuntalaisen allekirjoittama vetoamus Peltosen puolesta. Kuulustelupöytäkirja sen sijaan kertoo Augustin ilmoittautuneen itse valkokaartin kansliaan 12. huhtikuuta, ja tulleen lähetetyksi Suomenlinnaan muutamia päiviä myöhemmin.⁴³

August Peltonen päätyi valtiorikosoikeuteen syyskuun alussa ja sai aseettomuudesta huolimatta 12 vuoden tuomion. Oletettavasti tähän vaikutti kesällä Lohjalla laadittu uusi arvio hänen toiminnastaan: siinä Peltonen nimetään ”huonoksi työmieheksi” mutta sitä hanakammaksi vallankumousmieheksi ja lakkojohtajaksi. Tässäkin raportissa – väriyksistään huolimatta – todetaan, ettei Peltonen ”liene kantanut asetta” eikä ”kannattanut kaikkia väkivaltaisuuksia erittäin murhia, joita punaset tekivät”. August Peltonen vapautui armahdusten yhteydessä ja perhe muutti takaisin Lempäälään.

Sodan jälkiselvittelyissä teloitettiin nelisenkymmentä lohjalaista – näistä yli 20 Virkkalan seudulla. Sodanjälkeisissä vaaleissa alueen kommunistien kannatus alkoi keskittyä lähinnä Virkkalaan.⁴⁴

Tie ammattivallankumoukselliseksi

Kimmo Rentolan luonnehtimissa kommunistien kohorteissa Betty Peltonen kuuluu ”punaorpojen sukupolveen”, joka ei itse osallistunut sotaan mutta ymmärsi mitä tapahtui – ja vannoi tappion jälkeen punaorvon valan. Tämä ryhmä, josta lopulta tuli ”suomalaisen bolshevismien hard core”, toimi 1920-luvulla kommunistisessa nuorisoliikkeessä, opiskeli vuosikymmenen lopulla tai 1930-luvun alussa Neuvostoliitossa ja istui Valkoisen Suomen vankiloissa. Sukupolvi oli aatteelle uskollista, viimeiseen asti.⁴⁵ Bettykin astui sodan järkyttämänä tälle tielle, vaikkakin 1920-luvun lopussa suuntasi yhä enemmän omille poluilleen.

Betty lähti Virkkalasta kesän 1918 lopussa oltuaan työttömänä huhtikuusta asti. Hän muutti Tampereelle serkkunsa asuntoon ja sai piianpaikan samassa talossa asuvan Tampereen valtiorikosoikeuden puheenjohtajan perheessä. Bettyn oman näkemyksen mukaan tässä ei ollut ristiriitaa, omakohtaisia vihantunteita ei ollut. Talon emäntä to-

sin kehotti olemaan mainitsematta isän kohtalosta tuomarille. Betty ei silti viihtynyt palvelijana kauaakaan, vaan pestautui jo vuoden 1919 alussa Tampereen rautatieläisten ruokalan tarjoilijaksi ja sieltä edelleen kesällä osuusliike Voimaan myymäläharjoittelijaksi. Hän liittyi ammattiosastoon ja alkoi käydä kirjanpito- ja konekirjoituskoulua.⁴⁶

Yhteydet kommunisteihin alkoivat solmiutua ilmeisesti vuonna 1919, vaikkakin Betty antaa niistä hieman erilaista tietoa eri muistelmissaan. Varhaisimmissa elämäkertoissaan hän mainitsee tavanneensa – ilmeisesti keväällä tai kesällä 1919⁴⁷ – virkkalalaisen Emil Laaksohen, joka oli karannut vankilasta, oleskellut Neuvosto-Venäjällä ja palannut sitten lainsuojattomana Suomeen. Tämä asui jonkin aikaa Peltosen perheen luona Lempäälän työväentalossa, missä Bettykin lienee hänen kanssaan ollut tekemisissä. Betty muistelee saaneensa Laaksoelta puolueen salaisia kirjasia ja sanomalehtiä ja perustaneensa tämän kanssa Lempäälään nuorisosaston.

Edustaessaan osastoa Pohjois-Hämeen sosialidemokraattisen nuorisopiirin kokouksessa Vilppulassa Betty tapasi “Skp:n työssä ja toiminnassa olevia tovereita”, muiden muassa Gunnar Keltamäen ja Jalmari Rasin. Bettyyn ura urkeni ja eteneminen oli vauhdikasta, sillä kesällä 1921 hänet jo lähetettiin Neuvosto-Venäjälle osallistumaan Skp:n IV:een edustajakokoukseen ja kursseille. Betty oli kokouksen nuorin äänioikeutettu edustaja. Liki sadan osanottajan joukossa naisia oli viisi.⁴⁸

Vähän matkustelleesta 18-vuotiaasta nuoresta naisesta oli epäilemättä jännittävää lähteä salaiselle taipaleelle, joka Helsingin ja Viipurin kautta suuntautui suljetulle raja-alueelle. Kun matkatoverina vielä oli kirjailija Kaarlo Valli, tunsivat Betty arvatenkin olonsa tärkeäksi. Perillä asetuttiin asumaan Kullervo Mannerin ja Hanna Malmin luokse. Itse kokousta – tunnettujen työväenjohtajien kinastelua – Betty seurasi vaiteliana. Mieleen jäi lähinnä Mannerin puhe: “alustus oli mittava, sitä kesti lähes vuorokauden”. Kokouksen epävirallinen puoli, seurustelu eri puolilta Suomea ja Neuvosto-Venäjää tulleiden edustajien kanssa, sen sijaan sujui rattoisammin.⁴⁹

Elina Katainen

“Neuvostonunna”

Uusia tuttavuuksia oli muun muassa Arvo Tuominen, josta Bettyä varoitettiin etukäteen: Tuominen on hurmuri!⁵⁰ Yhteisymmärrys Pietarissa varoituksista huolimatta tavoitettiin ja yhdessä pohdittiin uutta sosialistista elämäntapaa ja ihmistä. Samalla matkalla Betty tutustui muihinkin tovereihin, joiden kanssa hän jatkoi yhteistyötä koko 1920-luvun. Heti puoluekokouksen jälkeen osa edustajista siirtyi Inkerinmaan Lempaalaan kursseille. Niitä veti Alma Jokinen, joka oli ollut työläisnaisliikkeen keskeisiä vaikuttajia ennen kansalaissootaa. Kursseille osallistui myös suoraan Suomesta tulleita nuorisoliittolaisia, näiden joukossa Helsingissä asuva Ludvig Kosonen, josta tuli Bettyn ystävä ja työtoveri seuraavina vuosina. “Lulu” Kososta kuvataan Ek:n kansiossa leikkiä laskevaksi haaveilijaksi; Raoul Palmgren puolestaan luonnehtii häntä “kommunistisen nuorisoliittoheroismin ruumiillistumaksi”. Betty lienee heti tunnistanut tämän runoilevan idealistin sukulaissielukseen. Hän mainitsee eräässä muistelmassaan kurssiajasta ja koko matkasta säilyneen “elämäni ihanimmat muistot”.⁵¹

Tuominen ja Kosonen kaiketi vaikuttivat siihen, että Betty muutti loppuvuodesta 1921 ensimmäisen kerran Helsinkiin. Kuukautta myöhemmin Arvo pidätettiin ja Betty palasi vanhempiensa luokse Tampereelle kesän alussa. Hän uppoutui aluksi vaalityöhön, kierteli nuorisopiirin puhujana ja hoiti syksyllä Pohjois-Hämeen sosialistisen piirijärjestön sihteerin tehtäviä.⁵²

Tuomisen vankeusajalta on säilynyt seitsemän Bettylle Tampereen osoitteeseen lähetettyä kirjettä, joista ensimmäinen on päivätty juhannuksena 1922.⁵³ Arvo kirjoittaa ajattelevansa Bettyä “luonnon ihanilla takamailla, keskellä pakanallista maailmaa”. Nuoret olivat kehittäneet omalaatuisesti nimettyä “neuvostonunna-aatetta”, jonka ensimmäinen koekaniini Betty nyt olisi. Jos koe pettäisi “yksiavioisuuden taantumus riemuitsisi ja nousisi entistä voimakkaampana”. Tuominen ilmoittaa samalla ryhtyvänsä laatimaan ohjesääntöä neuvostonunna-aatteelle, mutta siihen asti “sinä saat elää niin kuin viimeistä päivää”.

Ohjesäännöt saapuivatkin syyskuussa. Niissä neuvostonunna mää-

riteltiin itsenäiseksi naistyyppiä, jonka elämäntapa ja elämäntavat myötäilevät “luokkataistelijalle välttämätöntä edellytystä *vapautta*”. Tämä “ei kiellä naisellista luontoaan, eikä työssä luotaan ‘maallisia iloja’, joita hyvin vähän hymyilevä todellisuus tarjoaa”: toisaalta hän ei myöskään tahdo yksinomistusta rakastettuunsa, vaan vaatii molemminpuolista vapautta. Neuvostonunnalle rakkaus ja avioliitto ovat ohimeneviä tilanteita, joiden on alistuttava aatteen palvelukseen.

Nainen ei siten määritynyt miehen, perheen tai kansakunnan vaalijaksi. Mutta aivan itsenäinen ei tämäkään tyyppi ollut, sillä naisen tuli nyt alistua luokan ja aatteen palvelukseen. Arvo kehotti vielä Bettyä kommentoimaan ohjesääntöä ja miettimään soveltuvatko tuumailut käytäntöön: “yksityiskohtaiset ja lähemmät määritelmät voidaan tehdä vasta ‘ohjelmaa’ lopullisesti laadittaessa sinun, asian tuntijan (koekaniinin) havaintojen ja kokemusten perusteella. Sinulla jo lienee aineistoa sitä varten?”⁵⁴

Huumoripitoinen sanailu kytkeytyy aiemmin mainittuun laajempaan keskusteluun uuden sosialistisen ihmisen seksuaalimoraalista ja naisen asemasta tulevassa yhteiskunnassa. Suomessa tällaista pohdiskelua oli etupäässä nuoriso- ja naisliikkeen piirissä. Aleksandra Kollontain tekstien ensimmäiset suomennokset ilmestyivät vuosina 1919-1922 *Sosialistisessa Aikakauslehdessä* (SA) ja *Työläisnaisessa* (Tn); edellisen vuonna 1919 ja jälkimmäisen vuonna 1920 julkaisemaa juttua “Perhe ja sosialistinen valtio” levitettiin myös erillisenä kirjasena⁵⁵. SA:ssa oli vielä vuosina 1921-22 artikkelisarja “Uusia avioliittomuotoja kohti”, joka oli osa Kollontain teosta *Uusi moraalili*. Sarja synnytti keskustelua lehden yleisönosastossa, joskin aihe tuolloin supistui kysymykseksi siitä, pitäisikö “luokkataistelijan” eli aktiivisen kommunistin mennä naimisiin vai omistautua kokonaan vallankumoukselle. Arvo Tuominen vastasi kysymykseen Kollontain käsitteistöä lainaten, ettei naimisiin tulisi mennä, koska aviomies ja isä ei pystyisi täysin omistautumaan asialle: niinpä “luokkataistelijan on otettava käytäntöön uudet aviosuhteet – ’eroottinen toveruus’”.⁵⁶

Kollontai oli tehnyt Tuomiseen melkoisen vaikutuksen kesällä 1921, jolloin tämä oli käynyt Moskovassa puhumassa Kominternin kokoukseen osallistuneille suomalaisille. Muistelmissaan Tuominen toteaa Kollontain olleen mielenkiintoisin kaikista kokouksen puhujis-

Elina Katainen

ta. Tämä oli tulinen esiintyjä, “mukiin menevää silmänruokaa” ja vastusti pontevasti Leniniä. “Ja ensiksi ja viimeiseksi: hän oli vesilasiteorian luoja.”⁵⁷

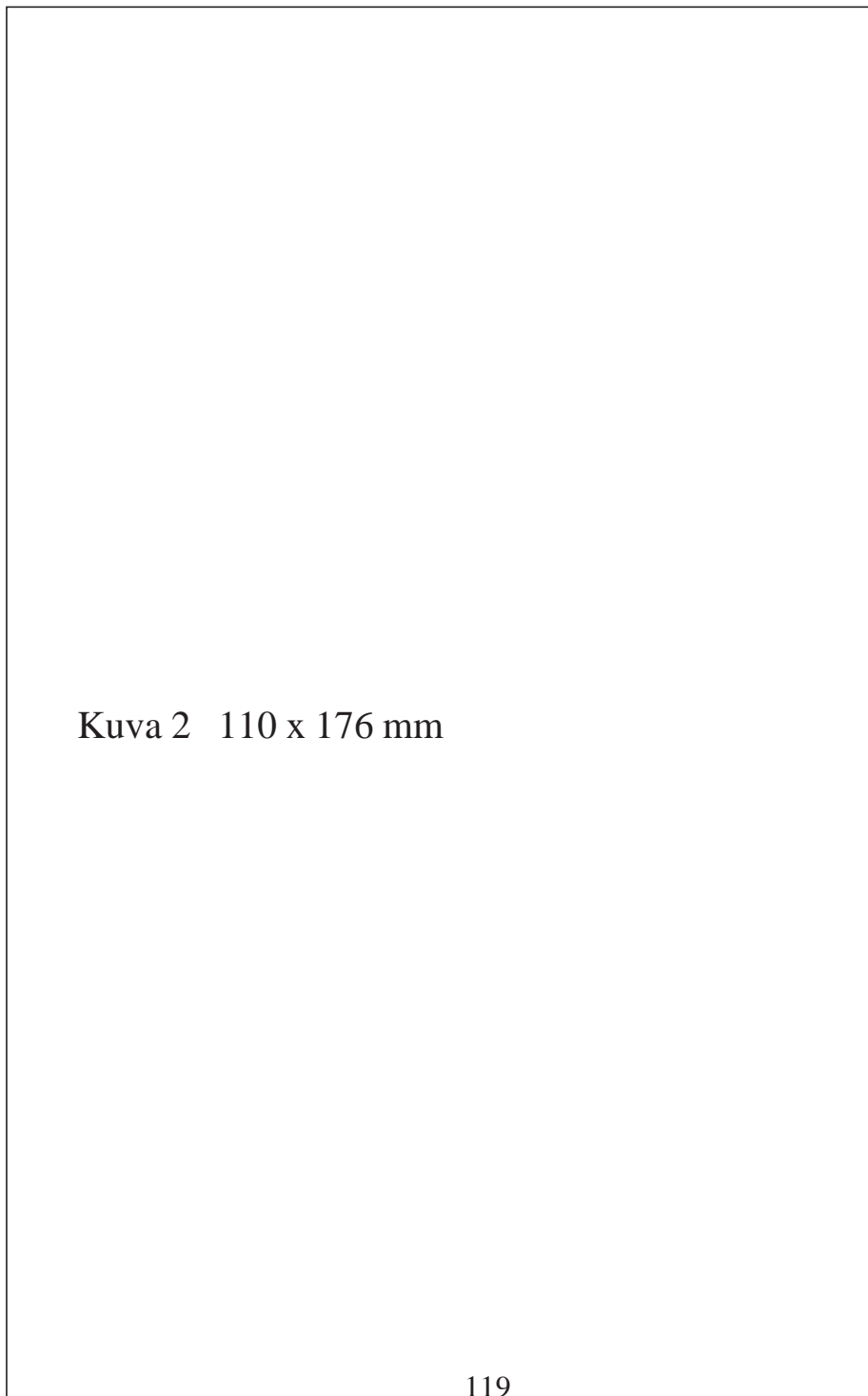
Myös Tuomisen nuorisoliittolaistoveri Hannes Mäkinen lienee tuolloin ollut Kollontain kuulijoiden joukossa.⁵⁸ Mäkinen kiinnostui tämän ajatuksista syvällisemmin kuin niitä yksioikoisesti tulkitseva Tuominen, sillä hän alkoi kääntää suomeksi Kollontain esseekokoelmaa *Uusi moraali*.⁵⁹

Nuorisoliike ja seksuaalivallankumous

Betty siirtyi uudelleen Helsinkiin maaliskuussa 1923 ryhtyäkseen Sosialistisen työväenpuolueen (Stp) konekirjoittajaksi. Toukokuussa hänet valittiin puolueoimikunnan varajäseneksi. Elokuussa järjestö kuitenkin lakkautettiin ja laajan vangitsemisoperaation yhteydessä Betty pidätettiin, mutta vapautettiin jo parin viikon kuluttua odottamaan oikeuskäsittelyä.⁶⁰

Talven Betty oli poissa Helsingistä, mutta palasi keväällä 1924 keskelle piiriä, joka pääkaupungissa osallistui sekä kommunistien julkisiin että maanalaisiin toimiin. Nuorisoliike ja sitä lähellä olevat kulttuurilehdet *Liekki* sekä *Itä ja Länsi*⁶¹ tulivat nyt elämän kiinnostuskohdiksi. Ilmeisesti näihin aikoihin Betty seurusteli jonkin aikaa August Niemistön kanssa. Tällä oli yhteyksiä nimenomaan lehtiin ja kirjapainotoimintaan. Ek:n papereissa Niemistöä luonnehditaan heikkolahjaiseksi, mutta tunnolliseksi täytäntöön panijaksi ja Väinö Vuorion uskotuksi.⁶² Keväällä 1924 Betty meni töihin Sosialistisen Nuorisoliiton toimistoon ja sieltä piakkoin *Idän ja Lännen* sekä *Liekin* konttorinhoitajaksi työväentalolle Hakaniemeen.⁶³

Viereisen sivun kuva : Porin nuoriso-osaston lehden kansi toukokuussa 1922. Kuva: Kansan Arkisto.

Kuva 2 110 x 176 mm

Elina Katainen

Niemiistö ja Ludvig Kosonen kuuluivat Sörnäisten sosialistiseen nuoriso-osastoon, kuten myös vankilassa istunut Arvo Tuominen. Niinpä Bettykin hakeutui tähän joukkoon keväällä 1924. Kivinokka oli nuorten vapaa-ajanviettopaikka, jossa majailtiin teltoissa pitkin kesää, seurusteltiin, pidettiin hauskaa ja kaiken muun ohella keskusteltiin maailman tapahtumista. Betty tiedetään myös aika ajoin olleelleen ”Nokassa”, joskin maalaistytöllä saattoi olla lieviä vaikeuksia solahtaa pääkaupunkilaisten tiiviiseen piiriin.⁶⁴

Vaikka sukupuolimoraali ei ollut osastolaisten kaikkein keskeisin puheenaihe, nousi se tuolloin tällöin esille. Kirsti Salmi-Niklander on tutkinut Karkkilan nuoriso-osaston käsinkirjoitettuja lehtiä ja toteaa niiden antaneen mahdollisuuden pohtia tunne-elämän kysymyksiä ja sukupuolten rooleja. Jo 1910-luvulla osaston toiminnassa ”opiskeltiin uudenslaisia tunteiden ilmaisemisen ja hallinnan muotoja” ja sama linja jatkui kansalaissodan jälkeen.⁶⁵ Tuntuu kuitenkin siltä, että Sörnäisissä keskustelun taustana oli vahvemmin Neuvosto-Venäjän seksuaalivallankumous.

Ja kuten voi ounastellakin, juuri nuoret olivat avoimia näille pohdinnoille: vanhempi polvi sen sijaan saattoi paheksua sekä nuorison keskustelua että yhdessäolon muotoja. Ludvig Kosonen muun muassa moitiskeli eräässä yhteydessä ammattiyhdistysliikkeen ”vanhoja holhoojasetiä” siitä, että nämä pitivät velvollisuutenaan vain ”katsoa, ovatko nuorten housunnapit aina kiinni”.⁶⁶

Eräässä raportissa Ek:n ilmiantaja kertoo ”vanhemman sosialistiseen liikkeeseen kauan osaaottaneen henkilön” kertoneen joidenkin vanhempien ”kauhulla ajattelevan sitä vapautta, mikä Kivinokassa on vallinnut eri sukupuolien keskinäiseen seurusteluun nähden” – sen hedelmiäkin edelliseltä kesältä oli jo nähty. Kertoja piti tätä seurauksena ”siitä valistustyöstä, jota kehittymättömän nuorison keskuudessa Liiton toimihenkilöiden taholta Neuvosto-Venäjän malliin harjoitetaan”. Eräässä kesäisessä opintopiirissä oli Ludvig Kososen johdolla luettu *Sosialistisesta Aikakauslehestä* Kollontain artikkeli perheen historiasta ja perhe-elämästä Neuvosto-venäjällä ”rinnastettuna kapitalistisessa maailmassa vallitseviin perhesiteisiin”. Sama kertoja lisää vielä Kollontain mielipiteiden sukupuolimoraalista olevan ”laajalti tunnettuja, ja kun niiden mukaan käydään kasvattamaan meidän-

kin sosialistisia nuoriso-osastolaisiamme, ovat tulokset itsestään selviä”.⁶⁷

Laajemmalti tämänkaltainen keskustelu levisi ehkä vain suuremmissa kaupungeissa. Eräässä nuorisoliiton toimikunnan kokouksessa *Liekin* ja *Idän ja Lännen* toimittajia kritisoitiin lepsuilusta: Etelä-Pohjanmaan sosialistisen nuorisopiirin edustaja kertoi heillä päin odotettavan lehdeltä “reiluja julistuksia ja tulipalokirjoituksia”, joiden sijasta “Liekissä on ollut sopimattomia rakkauskertomuksia, eräskin jossa kerrotaan katuelämästä Helsingissä on rivo. Idässä ja Lännessä on samallaisia kirjoituksia.” Tähän vastasi Vilho Nokireki vaasalaisten pelkäävän turhaan alastomuutta: “Ei meillä täällä ole vielä Idän ja Lännen vaikutuksesta tapahtunut siveellisyysrikoksia.”⁶⁸

Toisaalta nuorten toiminta saattoi ulkonaisten tunnusten osalta vaikuttaa radikaalimmalta kuin olikaan. Ek:n silmissä Kivinokalla toiminut “Tikapuuklubi” ja muut telttakunnat tunnushuveineen, tai saareen pystytetty kyltti “Kivinokan Federatiivinen Neuvostotasavalta” ehkä vaikutti vakavasti otettavalta kumouksellisuudelta. Osaston lehdistä oli samoin jonkin verran kirjoituksia, joissa sukupuolimoraaliin liittyviä pulmia ratkottiin uuden moraalin mukaisesti – tai sen mukaisesti millaisessa muodossa se oli omaksuttu. Esimerkiksi “rakkauskertomuksessa” nimeltä “Vaihdos” kerrottiin naisesta, joka petti aviopuolisoaan erään miehen kanssa. Miehen vaimo puolestaan tapaili salaa kyseistä puolisoa. Asian paljastuttua päätettiin yksinkertaisesti vaihtaa siippoja ja tarina päättyi onnellisesti.⁶⁹

Tosiasiassa nuorisokulttuuria kannattanee tulkita huumoria unohtamatta. Osastolaiset itsekkin valittelivat puhetta piisaavan, mutta tekoja puuttuvan. Kumouspuheet eivät synnyttäneet kumousta, eivätkä keskustelut uudesta sukupuolimoraalista tai ajatukset naisten ja miesten yhdenvertaisuudesta suoraan vaikuttaneet käytäntöön. Pikemmin myötäiltiin “perinteisiä” sukupuolirooleja. Erään osastolaisen sepitämässä *Latvalan marssissa* haaveiltiin, kuinka “Tytöt meille kahvin keittelee/ palkaksi me heitä vähän halataan/ mut toisiltamme kuitenkin se salataan ...”. Kun Niilo Väre otti osaston kokouksessa puheeksi, pitäisikö tyttöjen ja poikien nukkua eri teltoissa Kivinokassa, alkoivat miehet joukolla vastustaa ajatusta ja tivata, suostuisiko Niilo itse olemaan “ilman tyttöjä”.⁷⁰

Elina Katainen

Arvo Tuominen puolestaan muistelee, että päästyään vankilasta vuonna 1926 hän tiedusteli Lyyli Rainiolta haluttaisiko tätä muuttaa yhteen asumaan, mihin Lyyli oli myöntynyt, kunhan ensin käytäisiin vihillä. “Niin hihhulikommunisti kuin olinkin, olin siinä määrin pikkuporvarillinen, että pidin asiaa ilman muuta selvänä. Tottahan toki vihillä oli käytävä, eihän nuoren naisen sopinut muuttaa miehen luokse ilman tarpeellisia muodollisuuksia.”⁷¹

Vapaata rakkautta

Millä tavalla Betty sitten ymmärsi uuden moraalien tai mieltikö ylipäättään koko kysymystä? Etsivän keskuspoliisin papereissa Betty kuvataan Tuomisen uskolliseksi rakastetuksi, joka – tultuaan sittemmin hylätyksi – ryhtyy oikeaksi miestennielijäksi. Raporttien mukaan Betty oli “hyvin pidetty pojilta lempeän luonteensa takia”; eräs toveri mainitaan yhtenä “Betty Peltosen monista lemmityistä”; toiseen hänellä oli “läheinen suhde” ja hän “tykkäsi muistakin miehistä (kuin Väinö Vuoriosta), mm. Kalle Kivilahden kanssa oli ‘muhinoissa’.”⁷²

Aivan toisenlaisen käsityksen Bettyyn rakkauselämästä ja moraalikäsityksistä saa 1920-luvulta säilyneistä kirjeistä. Betty tuntuu miettineen uutta moraalialue huomattavan paljon sekä lukemalla suomennettuja tekstejä että pohdiskelemalla asiaa nuorisoliiton piirissä ja oman elämänkumppaninsa kanssa. Mistään Ek:n kuvaamasta toimeliaisuudesta kirjeissä ei näy jälkeäkään: todennäköisimmin Bettyllä noina vuosina olikin vain yksi suuri rakkaus.

Väinö Vuorion Betty kaiketi tapasi ensi kerran 1920-luvun alkupuolella, ehkä ensimmäisen Helsingissä viettämänsä kevään aikana vuonna 1922, ehkä jo tätäkin aiemmin. Ainakin kesällä 1924 vapaa-aikaa vietettiin jo yhdessä, esimerkiksi Mustikkamaalla kenttäpelien merkeissä.⁷³ Samana vuonna Betty ryhtyi työskentelemään Vuorion toimittamassa *Itä ja Länsi* -lehdessä. Todennäköisesti alkuvuodesta 1925 Betty ja Väinö aloittivat salaisen suhteen. Tunteet piilotettiin, koska Vuorio oli kesällä 1922 avioitunut Anni Romppaisen kanssa. Pariskunnalla oli vuosina 1923 ja -24 syntyneet pojat.⁷⁴

Väinö Vuorio oli yksi kommunistien toimeliaimmista hahmoista

sekä lehti- ja vaalityössä että nuoriso- ja raittiusliikkeessä. Skp:n Suomen byroon jäsen hän oli vuodesta 1922. Se mikä Bettyä ja Väinöä yhdisti oli kenties ihanteellisuus, pyrkimys “korkeimpaan ihmisyyteen”, mikä nousee vahvasti esiin myöhemmässä kirjeenvaihdossa. Ek:n luonnehdinta Vuoriosta kertoo sekin ihanteellisuudesta: luonteenpiirteistä mainitaan fanaattisuus, joka ilmeni erityisesti raittiuskysymyksessä. Muutoin Vuoriota kuvataan liikkeen keskeiseksi ja terävimmästä päästä olevaksi johtajaksi.

Vuosi 1924 ja kevät 1925 olivat Bettylle onnellista aikaa, mutta maaliskuussa elämään ilmaantui varjo, joka muutti tulevaisuudennäkymät. Parin vuoden takaisista pidätyksistä oli kehkeytynyt pitkä prosessi, joka päättyi tuona keväänä korkeimman oikeuden ratkaisuun. Betty Peltonen tuomittiin valtiopetoksen valmistelusta vuodeksi vankeuteen. Lisäksi hän menetti kansalaisoikeutensa viideksi vuodeksi.⁷⁵ Kesäkuussa nuoriso-osastolaiset järjestivät Mustikkamaalla jäähyväisjuhlan vankiloihin lähteville ja heinäkuussa Betty matkusti Hämeenlinnaan istumaan tuomiotaan.⁷⁶

Vuosi vankilassa

Vankeusaikaa pehmensi tietoisuus rangaistuksen kollektiivisuudesta. Se kohdistui koko aatteeseen ja liikkeeseen, ei yksittäiseen henkilöön. Poliittiset vangit muodostivat oman ryhmänsä, jolla oli voimakas yhteenkuuluvuuden tunto. Vielä 1920-luvulla olot olivat melko vapaat: kahvia ja lisäruokaa saattoi tilata vankilan ulkopuolelta, samoin kirjoja ja lehtiä⁷⁷. Vuosina 1919-25 poliittisia naisvankeja oli erään tiedon mukaan miltei 150. Bettyn vankila-aikana toveripiiriin kuului noin 25 naista. Näistä Toini Antikainen ja Tintti Kaihosalo olivat tuttuja nuorisoliikkeestä. Lyyli Heinonen ja Toini Mäkelä puolestaan tulivat myöhemmin olemaan yhteistyökumppaneita naisten edustajaliikkeessä ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä*, samoin kuin puolueen maanalaisissa toimissa.⁷⁸

Vankilan arkea silotti myös naisten keskinäinen huumori. Irvailun kohteeksi joutui milloin mikäkin ilmiö, muun muassa uusi uljas nainen – ja eritoten tämän ulkoinen olemus. Juuri 1920-luvun puolivä-

Elina Katainen

lissä keskusteltiin suomalaisten kommunistinaisten piirissä tuolloisesta muodista. Suhtautuminen ulkonäön muokkaukseen oli toisaalta paheksuvaa, toisaalta tietyt ulkonaiset tunnukset koettiin vallankumouksellisiksi. Kaiketi ikä vaikutti tässäkin siihen kuinka halukkaasti keskusteluun tai varsinkaan uutuuksien kokeiluun osallistuttiin.

1920-luvulla muotiin tuli sekä lyhyt tukka että hame. Gladkovin *Sementti*-romaanissa etenkin leikatuilla hiuksilla – jos kohta myös ne peittäväällä punaisella huivilla – oli selvä merkitys, jonka tunnistivat vihollisetkin. Sodasta palaava mies huomaa ensimmäiseksi juuri tämän muutoksen. Dashan riisuttua huivinsa “lyhyeksi leikattu tukka lehahti valloilleen ... Hän näytti aivan pojalta.” Toisessa kohtauksessa Dasha päätyy komennuksella ollessaan tsherkessien vangiksi. Taisteltuaan ensin vastaan ja pudotettuaan mellakassa huivinsa hänet raahataan joukon päällikön eteen. Tämän ensimmäinen toteamus on: “Lyhyttukkainen ... Oletko kommunisti?”

Myös työläisnaisten lehdessä alkoi vähitellen näkyä kuvia lyhythiuksisista naisista. Sörnäisten nuoriso-osaston lehdessä puolestaan kirjoitettiin kesällä 1925: “Polkkatukkaisten määrä on nyt elokuun aikana lisääntynyt huomattavasti. Lausumme kaikki uudet polkkatukkaiset tervetulleiksi klubiimme.”⁷⁹ Suomalaiset kommunistinaiset eivät kuitenkaan yleisemmin olleet ensimmäisten joukossa omaksumassa tunnusta. Vuonna 1926 Bettyn vankitoveri Toini Mäkelä selvitti Hanna Kuuselalle vankilan kuulumisia ja omisti yhden kokonaisen kirjeen uuden hiusmuodin päivittelylle – tosin leikilliseen sävyyn. “Paljonpa on naismaailmassa viiden vuoden ajalla tapahtunut – shinglatut päät ym.” Toinin paheksumisen taustalla oli lyhentyneiden hiusten merkityksen ymmärtäminen vain uutena keinona “miesmaailman viehättämiseksi” eikä, kuten Dashan tapauksessa, tasa-arvoisuuden, miesten ja naisten ulkonäöllisen samuuden tavoitteluksi.

Vankilassa oli jo saatu ihailta uutta tyyliä: “sen nähtävyyden pääasiallisesti ovat tarjonneet talossamme majailevat ‘irtolaiset’. Täällä nähdyn perusteella on ‘polkkatukka’ riistänyt kaiken huomion puoleensa. Sen sopivuudesta on ‘ankarasti väitely’.” Kohua oli syntynyt kun “tässä joku aika sitten eräs toveri tuli portilta ja aivan

pökerryksissä kertoi kuinka Eva oli shinglouttanut päänsä – siis neljänkymmenen korvilla oleva ikäneito! Kerrakseen saimme ilonaihetta.” Lopuksi Toini kirjoittaa vielä menneensä sitten itse “porttireissulle” ja toteaa “meidän kiltin tyttömme” tehneen saman tyhmyyden: “tuntui aivan uskomattomalta että (B?)etty on ollut niin ‘kevytmielisen’ lapsellinen.”⁸⁰ Nimi on epäselvä, mutta tämä kevytmielinen olento olisi ainakin saattanut olla hiljattain vankilasta vapautunut Betty, sillä valokuvista päätellen hän todellakin leikkautti tukkansa noihin aikoihin.

Toistensa lisäksi vangit saivat tukea ulkoa, omaisilta ja ystäviltä tulevien pakettien ja kirjeiden muodossa. Vankilakirjeenvaihto oli vilkasta, joskin sensuurin takia tietyistä elämänalueista, varsinkin politiikasta, ei kovinkaan paljon kirjoitettu. Bettynkin mielialaa piti yllä yhteys omaisiin ja ennen muuta Väinöön. Vuosilta 1925-26 on säilynyt nippu Vuorion lähettämiä haikeita rakkauskirjeitä. Ek:n sensorit tosin epäilivät poliittisten vankien tunteiden aitoutta. Erään toisen pariskunnan kansioon on kirjautunut seuraava järkeily: “Sama naikkonen pitäisi olla kirjeenvaihdossa miehensä kanssa vankilaan. Tässä kirjeen vaihdossa käytetään entisten Keisarin aikuisten nihilistien tunnettua tapaa kirjoittaa kirje kauniiksi, viattomaksi romaaniksi, mutta sisältö on kokonaan toista.”⁸¹ Bettyn ja Väinönkin kirjeenvaihdossa on verhoituja viittauksia poliittisiin tapahtumiin, kuten pidätyksiin, joidenkin toverien toimiin, Väinön Neuvostoliiton-matkaan jne. Mutta esimerkiksi keskustelua miehen ja naisen suhteesta on vaikea nähdä muuna kuin mitä se on. Kun politiikka toisaalta oli kielletty aihe oli luontevaa keskittyä sitä enemmän yksityisiin tunteisiin ja kuulumisiin.

Viesteistä voikin ennen kaikkea hahmottaa Bettyn ja Väinön käsityksiä sukupuolten välisistä suhteista. Koska Bettyn kirjeet ensimmäiseltä vankila-ajalta eivät ole säilyneet, viittaa Väinön ajatuksiin ikään kuin jaettuina käsityksinä. Henkilökohtaisesta liitosta Bettyn ja Väinön keskustelu etenee yleisiin periaatteisiin, joista selvästi kuuluu tietoisuus uudesta moraalista. Esimerkkinä tästä on vaikkapa se vakaumus, ettei suhteen tarvitse rakentua muodollisen avioliiton perustalle. Bettyn ja Väinön keskinäistä sidettä kuvaa jälkimmäisen kehoitus selvittää vankilaviranomaisille mistä on kyse: “Jos en minä

Elina Katainen

ole sinun läheinen omaisesi, niin kuka sitten on? Tosin emme ole ‘kihloissa’ vanhan tavan mukaan, mutta olemme kuitenkin omasta mielestämme enemmän kuin kihloissa.” Kyse ei kuitenkaan ollut “vapaasta rakkaudesta” siinä mielessä kuin se vaikkapa puheissa “naisten sosialisoinnista” tuli esille. Uusi moraali ei tässä tarkoittanut vapautta mihin tahansa seksuaalisuuden alueella, vaan naisen ja miehen tasa-arvoista kumppanuutta, kahdenkeskistä sopimusta, jonka tuli perustua rakkaudelle.

Väinö Vuorio ei koskaan virallisesti purkanut avioliittoaan, mutta vuonna 1926 hän ilmoittaa Bettylle: “Asuintoverini ja minä erosimme täydessä ystävyudessa ja hiljaisuudessa kesäkuun alussa. Olimmekin jo asuneet yhdessä lähes neljä vuotta, joten oli syytä erotakin.”⁸² Näin sivistyneesti suhteita ei kuitenkaan hoidettu, sillä Anni Vuorio, jolla oli vastuullaan kaksi pientä lasta, pyrki pitämään kiinni oikeuksistaan ja kiistat tulivat pintaan myöhemmin. Bettyn ja Väinön ajatuksenvaihdossa ei koskaan noussutkaan esiin muun muassa Aleksandra Kollontaita paljon pohdituttanut kysymys lasten paikasta uudessa yhteiskunnassa.

Bettylle ja Väinölle oli tärkeää, että suhde rakentui fyysisen rakkauden lisäksi henkiseksi yhteydeksi ja tasa-arvoiseksi. Kumppanuuteen perustuvaan suhteeseen Väinö viittaa kirjeessään, jossa hän mainitsee Bettylle keskustelleensa AT:n kanssa “naisista ja elämänväsymyksestä”: jälkimmäisen kanta oli, että naiset ovat kiehtovia vain sukupuoliolentoina – “henkistä elämää ja suhdetta hän ei tunnustanut”. Eräässä myöhemmässä kirjeessään Väinö painottaa samaa asiaa: “... me emme ole vain mies ja nainen, olemme toverit ja ystävät.” AT:n käsityksiin hän palaa vielä seuraavana keväänä: “AT on tullut kaupunkiin hyvinvoivana ja huolettomana. ... mutta naisiin nähden hän on kyynillinen. Hän sanoi minulle – en usko hänen tietävän mitään meistä –: ‘Meikäläisen miehen ei pitäisi koskaan rakastua meikäläiseen naiseen; kun toisetkin *pitävät häntä*, tulee siitä riitoja.’ Tämä on hieman raaka käsitys – ikävä vain, että se on aika paljon totta. Miehet ‘pitävät naista’ – rakkaus ei merkitse mitään ... Tämä on kai alentavaa. Olemme – ‘meikäläinen nainen’ on – vain toiselta puolen ihminen: poliittiselta – toiselta määräävät hänessä alkuaikojen eläimelliset vaistot.”⁸³

Betty ja Väinö eivät myöskään nähneet miehen ja naisen suhdetta kahdenvälisenä asiana. Henkilökohtaiset siteet kietoutuivat yleisempään rakkausideaaliin: “Ja mehän olemme valmiit ostamaan itsellemme oikeuden rakastaa toisiamme ankaralla työllä kaikkien yhteisen hyvän puolesta”.⁸⁴ Aatteellisen työn painoarvoa ilmentää sekin, että kun Betty vuoden eron jälkeen kesällä 1926 vapautui vankilasta, matkusti Väinö samaan aikaan – rakastettuaan tapaamatta – puoleksitoista kuukaudeksi Neuvostoliittoon puolueen kokoukseen.⁸⁵

Uuden naisen evankeliumi

Syksyllä 1926 Betty ja Väinö olivat taas Helsingissä ja alkoi tiivis ja onnellinen yhteiselon ja -työn kausi, jota kesti seuraavaan kevääseen. Tuolloista suhdettaan Väinöön Betty kuvaili myöhemmin kirjeissään, joissa hän muun muassa sanoi kaipaavansa “ikuista sopusointua lupaavaa elämää”, josta on “elänyt voimakkaan aavistuksen”.⁸⁶

Myös poliittinen yhteistyö syveni. Betty kuului Ek:n tietojen mukaan samaan “erikoissoluun” kuin Väinö Vuorio, Arvo Tuominen, Jalmari Kuusela ja Väinö Lundgren⁸⁷. Puolueen palkkalistoilla oloon viittaa se, että sekä Betty että Väinö ostivat – mahdollisesti puolueen varoilla – keväällä 1928 asunto-osakkeen Pengerkadulta.⁸⁸

Bettyn tarmo suuntautui yhtä lailla, tai kenties ennen muuta, liikkeen julkiseen toimintaan. Hän teki Väinön kanssa töitä rakkaaksi käyneiden lehtien, *Liekin* sekä *Idän ja Lännen*, toimituksissa ja osallistui samoissa tiloissa majailevien ja samoin voimin ylläpidettyjen Työväenkirjallisuuden edistämisyhdistyksen ja Kuvatyön toimintaan.⁸⁹ Nuorisoliike oli nyt saanut opintoyhdistysten muodon. Helsingin nuorten työläisten opintoyhdistyksessä Betty alkoi ohjata ohjelmia valmistavaa piiriä.⁹⁰ Raittiusliike, naisten edustajaliike sekä Työläisnaisten sanomalehtiosuuskunta kuuluivat niin ikään toimintapiiriin.

Yksi työväentalon kirjallisen piirin tavoitteista oli saada lukijoiden ulottuville sosialistista kirjallisuutta. Tärkeänä pidettiin myös neuvostokulttuurin esittelyä. Eniten tällaisia tekstejä oli mainituissa leh-

Elina Katainen

dissä, mutta käänöskirjallisuuttakin oli jonkin verran saatavilla, myös sukupuoliaiheistoon liittyvää.

Bettyä lähellä olevia kustantajia olivat Työväenjärjestöjen Tiedonantaja ja Työväenkirjallisuuden edistämisyhdistys, joiden julkaisu toimintaan hän osallistui. Ensin mainitulta ilmestyi vuonna 1926 Kollontain *Uusi moraali* ja vuonna 1928 Aleksei Tolstoin tietoisromaani *Kuolemansäteen salaisuus*. Jälkimmäinen puolestaan kustansi vuonna 1928 Feodor Gladkovin *Sementin* ja Valentin Kaverinin *Yhdeksän kymmenesosaa kohtalosta*.⁹¹ Kollontain ja Gladkovin lisäksi sukupuolten ja sosialismin välisiä yhteyksiä käsitteleviä kirjoja oli 1920-luvulla saatavana ainakin Engelsin *Perheen, yksityisomistuksen ja valtion alkuperästä*. Vuonna 1926 julkaistiin amerikansuomalaisten toimesta "S.J. Lilinan" kirjanen "Vapautettu nainen", joka Bettylkin oli kirjahyllyssään. Edellisenä vuonna oli Leningradissa painettu Lyyli Latukan suomentama "N. Leninin" "Naisen vapauttamisesta".⁹²

Kollontain *Uusi moraali*, joka mainoslauseen mukaan oli suorainen "uuden naisen evankeliumi", tuli ulos painosta samoihin aikoihin kuin Betty vapautui vankilasta. Kollontaita ylistettiin kirjailijana, joka on "kiinnittänyt suurta huomiota eri sukupuolten välisiä suhteita koskeviin kysymyksiin nykyisessä yhteiskunnassa" ja joka *Uusi moraali* -kirjassa tarkastelee "nykyajan uutta naistyyppiä ... uuden naisen suhdetta mieheen, avioliittoon ja yhteiskuntaan". Ikään kuin varoitukseksi mainokseen on vielä lisätty kirjan saattavan "jotakin vanhoillisimpia ... peloittaa ja jotkut saattavat pitää sen alastonta ja mitään salaamatonta kerrontaa nykyajan patenteerattua 'siveyttä' loukkaavanakin".⁹³

Kollontai ja hänen hengenheimolaisensa olivat jo tuolloin joutuneet epäsuosioon Neuvostoliitossa. *Liekki* julkaisi kuitenkin hänestä kolme artikkelia vuosina 1927-28. Mielenkiintoisin ja varmasti Bettyäkin puhuttanut juttu oli "Kollontay elämästään", joka julkaistiin kesäkuussa 1928: tuolloin Betty työskenteli vielä lehden toimituksessa.⁹⁴ Tekstissä lainattiin pitkästi Kollontain omaelämäkertaa, joka oli julkaistu saksalaisessa kirjassa *Führende Frauen Europas*.

Kollontai kirjoitti muun muassa: "Elämäni ja toimintani johtavana motiivina ja johtavana voimana on, joskin tiedottomasti, ollut astu-

minen omaa tietäni, luomistyö miehen rinnalla, taisteleva yhteiskunnallisten ihanteiden toteuttamiseksi ... mutta ennen kaikkea en minä ole koskaan antanut tunteideni, rakkauden iloineen ja suruineen saada ensi sijaa elämässäni. Etualalla on aina ollut: luoda, kamppaila.” Aleksandra kuitenkin muistuttaa olevansa vielä kaukana “kokonaan uudesta naistyypistä, joka ottaa naiselliset elämyksensä suhteellisen kevyesti, ja on sanottava onnellisen pinnallisesti, naisesta, jonka tunteet ja sielun tarmo on suunnattu kaikille aloille, ja joka ei anna hentomielisten rakkauselämysten johtaa itseään. ... Rakkaus monine pettymyksineen, murhenäytelmineen ja ikuisine vaatimuksineen täydellisestä sielunyhteydestä on edelleen suorittanut yhtä elämäni suurimmista osista. Kovin, kovin suurta osaa! Sillä täten hävisi tuloksettomasti ja viime kädessä arvottomasti paljon kallista aikaa ja tarmoa. Me, menneen polven naiset emme vielä ymmärtäneet olla vapaita sisimmässämme, sydämässämme.” Näitä rivejä lukiessaan Betty joutui väistämättä miettimään omaa tunne-elämäänsä suhteessa työhönsä ja poliittisiin velvollisuuksiinsa.

“Kova sinunkin on oltava, mutta vain ulkonaisesti --”⁹⁵

Noin vuotta aikaisemmin, keväällä 1927, Väinö Vuorion terveys oli alkanut heiketä ja kesän alkaessa hän oli saanut kuulla pelottavan – mutta 1920-luvulla hyvin yleisen – taudinmäärityksen: tuberkuloosi oli pesiytynyt toiseen keuhkoon. Kesällä hän oleskeli parantolassa, josta väsyneenä ja toivottomana lähetti Bettylle käytännön ohjeita: “Jos ehdit käydä apteekissa tuo asperiiniä ja kamferitippoja! Odotan sinua hartaasti.”⁹⁶

Seuraava syksy ja talvi kuluivat toipumiseen Helsingissä. Bettyn roolista kertoo Väinön myöhempi kuvaus: “Ajattellessani ensimmäistä sairaskuuntani tunnen sanomattoman syvää kiitollisuutta siitä hellestä hoidosta, jota sen aikana sain. ... pilvistä oli vain niinä päivinä jolloin herttainen hoitajattareni ei ollut luonani. Mutta niitä päiviä ei ollut montaa. Viimeisen syksyn ja talvikauden ajalta voin melkein pä sormilla laskea ne illat, jolloin hän ei ollut laittamassa minua nukkumaan.” Alkuvuosi oli jo kuumeetonta ja työntäyteistä aikaa.⁹⁷

Elina Katainen

Ennen pitkää kuitenkin sekä yksityiselämän että koko liikkeen kuvio alkoi hajota. Keväällä 1928 Ek pidatti Skp:n maanalaisen organisaation johtajat, näiden joukossa Väinö Vuorion. Samaan aikaan puolue alkoi hajaantua sisältä päin: yksinkertaistaen kyse oli siitä, pitikö kommunistisen liikkeen olla kotoperäistä vai Neuvostoliitosta johdettua.⁹⁸

Betty'n kirjeistä Väinölle toukokuun 1928 ja heinäkuun 1929 välillä kuvastuu pääällimmäisenä huoli tämän terveydentilasta ja mielialasta. Betty yritti valaa uskoa tulevaisuuteen, mutta joutui aika ajoin itsekin syvän masennuksen valtaan. Mieltä painoi myös kilpailu Anni Vuorion kanssa siitä, kuka huolehtisi Väinöstä ja käyttäisi tapaamisvuoroja. "Olen miettinyt moneen kertaan voinko tehdä jostain, joka olisi parempaa mitä olen ollut ... jos se ihminen joka minulle merkitsee enempää kuin voin sanoa, esittäisi ... että minulla ei ole mitään paikkaa hänen elämässään, niin ei löytyisi mitään joka voisi estää minua täyttämästä sen velvollisuuden, että astua sivuun. Minä en voi taistella ulospäin mistään asemasta enkä oikeuksista. Minun on saatava voimani sisältä päin tai luovuttava pelistä."⁹⁹ Betty siis pohdiskeli edelleen muodollisen avioliiton ja toveriliiton ristiriitaa, muttei ollut varma mikä olisi moraalisesti oikea ratkaisu tilanteessa.

Väinö oli kuitenkin sitoutunut Bettyyn ja rauhoitti tätä: "... elämä itse, lähin menneisyys, mitä olet elänyt, tuntenut, kokenut, mitä tiedät on paras neuvo kaikkea ulkoapäin tulevaa vastaan".¹⁰⁰ Niinpä Betty saattoi myöhemmissä kirjeissään kutsua itseään peitellysti Vuorion "vaimoksi". Halutessaan kertoa kaikkein syvimmistä tunteistaan, hän mainitsee tavanneensa Väinön "vaimon" ja kuvaa sitten tämän sivupersoonansa ajatuksia.

Väinö Vuoriolla oli vankeudessa aikaa lukea ja miettiä elämää - myös Betty'n elämää ja tulevaisuutta. Hän palasi usein ajatukseen siitä, että elämän tulisi olla enemmän kuin "matalaa" arkea. Hän pohdiskeli myös henkisen ja aineellisen suhdetta, pahoitellen sitä, että hänen elämässään oli ollut niin vähän aineellista nautintoa ja fyysisellä voimalla niin vähän käyttöä. Suhteessa Bettyyn tämä puoli oli kuitenkin ollut tärkeä. Seksuaalisuudesta kirjeissä puhutaan vain peitellysti. Telttaretkellä korkeintaan maataan toisen kainalossa; van

Kuva 3 70 x 125

*Väinö Vuorio
kesällä 1927.
Kuva : Betty
Peltosen henkilö-
arkisto, Kansan
Arkisto*

keudessa Väinö saattaa yhtäkkiä muistaa Bettyn poskille kihartuvat hiukset ja aistillinen tunne valtaa hänet. Fyysisestä rakkaudesta on ilmeisimmin puhe myös kirjeissä, joissa Väinö ja Betty muistelevat “onnensaartaan”, jonne Betty oli aluksi haluton retkeilemään, mutta oppi vähitellen löytämään saaresta “ihmeitä”, joiden ohi “tyhjäät ja jokapäiväiset ihmiset” kulkivat. Näissä muistoissa oli mukana myös naisen seksuaalisuus ja nautinto, kumppanuus tälläkin elämän alueella.¹⁰¹

Elina Katainen

Jokapäiväisten kuulumisten ja henkilökohtaisten tunteiden ohella kirjeistä tulvii aikalaiskuva. Betty toimitti jatkuvasti Väinön toiveiden mukaista lukemista vankilaan ja kertoi omista harrastuksistaan. Hän myös ehdotti, että Väinö ryhtyisi suomentamaan A. V. Nemilovin teosta *Kvinnans biologiska tragedi* tai E. Preobrasenskin kirjaa *Moral och klassnormer*. Väinö kuitenkin vastaa, ettei kyseisiä opuksia voitaisi moraaliselta kannalta katsoen julkaista ja mainitsee olevansa enemmän kiinnostunut sosialismin historian tai Karl Marxin elämäkerran saattamisesta suomen kielelle.¹⁰²

Bettyn tuntemuksia kesältä 1928 kuvaa niin ikään hänen suhteensa *Sementti*-romaaniiin, joka tuolloin tuli painosta. Kirjaa mainostettiin ensimmäisenä suomeksi ilmestyneenä Venäjän suurta vallankumousta kuvaavana romaanina. Teosta esiteltiin useaan kertaan myös *Liekin, Idän ja Lännen* sekä *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* sivuilla. Kössi Kaatra kirjoitti Dashasta suomennoksen ilmestyessä: “... kirjan ‘sankarittaren’ Dashan kuva (on) jossakin määrin epämääräinen. Hän on tiukka, kaikkensa uhraava luokkataistelija, ei välttämättä vaaraa, kestää kaiken. Mutta hänen yksityiselämänsä kuvausta väijymässä on epäinhimillisyyden vivahdusvaara.” *Sementti* oli herättänyt keskustelua Neuvostoliitossakin, mihin syynä Kaatran mukaan oli “heikkouksien ja puutteellisuuksien kylmäverinen käsittely”.¹⁰³

Gladkovin sankaritar Dasha uhrasi aatteelle, uuden yhteiskunnan rakentamiselle avioliittonsa, kotinsa ja lapsensa. Hänen päämääränsä oli olla miehen tasaveroinen toveri. Kirjassa myös miehellä – Dashan puolisollla Gljebillä – on sankarin rooli ja hän kehittyy uudeksi ihmiseksi. Miehen kasvu tapahtuu kuitenkin työn ja yhteiskunnallisten tehtävien alueella: Gljeb jää kirjan lopussa entisen tunne-elämänsä vangiksi. Tällä tavoin tunteiden, avioliiton ja perheen uudistamiseen jätetään ikään kuin naisen tehtäväksi.

Sementti onkin kiinnostava ajankuva. Ihmisiä ja ihmisluonnetta ei kirjassa kaunistella, vaan uuden ihmisen synnyttämiseen liittyvät komplikaatiot ovat vahvasti esillä. Esimerkiksi kuvaus lastenkodista, johon Dasha on pannut tyttärensä, on sekä 1920-luvun että nykylukijaa kauhistuttava: aviomies Gljeb tulee sodasta palattuaan tapamaan ensimmäistä kertaa tyttöä ja näkee lapsia tonkimassa pihalla

tunkiosta ruokaa. Dashan mukaan “lastenkoteja on kyllä avattu, mutta ei ole millä lapsia syöttää. Ja henkilökunta – jos heidät päästäisi valloilleen, purisivat lapsilta kurkun poikki.” Njurka-tytär kuolee, tekstin mukaan äidinrakkauden puutteeseen, mutta Dasha on löytänyt elämäänsä voimakkaamman rakkauden, poliittisen kutsumuksen.¹⁰⁴

Vanha perhe hajosi symbolisesti Njurkan kuollessa, ja Gljebin miettiessä tarinan loppupuolella itseään: “Hänessä oli liian paljon vanhanaikaista aviomiestä, liian paljon hyväilyn vaatimuksia ja kiduttavaa mustasukkaisuutta ja itsepäinen halu sitoa hänet [Dasha] kotiaskareisiin.” Uudelle naiselle tämä ei enää sopinut: “Sellaista kuin ennen olin, ei minusta tule. Eikä minusta ole myöskään pelkäksi vuodevaimoksi. ... Kaikki on niin rikkinäistä, sekavaa ... rakkaus on luotava jotenkin uudella tavalla...”¹⁰⁵

Bettylle Dashan valinnat olivat liian radikaaleja, eivätkä vastanneet hänen käsitystään kasvusta “korkeimpaan ihmisyyteen”. Touko-kuussa 1929 hän oli ollut katsomassa elokuvaa Rakovskin kylän naiset, joka Suomessa oli nimetty “Syntiseksi kyläksi”: “Innostuin siihen, että pitelin henkeäni. Ihmiset ja tapahtumat olivat talonpoikaiselämästä. ... Eräs naistyyppi Vasalissa – oli vallan mainio. Hän oli henkistä sukua Dashalle, mutta vain yhteisessä toiminnassa ja töiden onnistuneesti suorittamisessa. Yksityisessä elämässään hän oli korkealla, ehjempi ja puhtaampi kuin Dasha.”¹⁰⁶

Lainaus kertoo muun muassa siitä, ettei Bettyn mielestä ollut riittävää olla uskollinen ja tunnollinen puolueen jäsen. Myös oman persoonallisuuden kehittäminen, itsekasvatus, oli tärkeää. Eräässä kirjeessään Väinö kehotti Bettyä kiinnittämään huomiota siihen, että vaikka tämä oli voimakas silloin kun ystävä tarvitsee apua, oli Bettyn heikko puoli epäitsenäisyys: “persoonallisuuskasvatuksen” päämääräksi Väinö asetti “itsenäisen ja vapaan ihmisen”. Sisäistä ääntään oli kuunneltava sekä yksityiselämässä että poliittisessa toiminnassa.¹⁰⁷ Dashamainen itsenäisyys tuntui Bettystä kaikesta päätellen kuitenkin luotaantyöntävältä - etenkin tilanteessa, jossa hän oli menettämässä oman rakastettunsa, ei ideologisten pyrkimysten alttarille vaan kuolemalle.

Maalis-huhtikuussa 1929 Väinö kirjoittaa Bettylle eräänlaisen testamenttinsa, ajatuksiaan hyvästä elämästä. Aluksi hän moittii ihmisiä

Elina Katainen

“ajalle ominaisesta tyhjästä uskonnollisuudesta”: “joka kerta kun minä luen evankeliumeja, en voi olla ihmettelemättä kuinka paljon niissä mystiikan ohella on todellista elämäkäsitystä ja rehellistä pyrkimystä oikein arvioimaan kaikkia olosuhteita. Jeesus N-sen historia esittää sittenkin ihmistä, joka koettaa ymmärtää, joka on suuressa määrin vapautunut vallitsevan olotilan suggeroivasta vaikutuksesta ja rohkeasti julistaa sitä mitä pitää oikeana. ... Minä en suinkaan ole ruvennut harjoittamaan uskonnollista mietiskelyä, minä vain tahdon sanoa, ettei mikään korkeampi elämä ole mahdollinen ilman halua ja uskallusta nähdä selvästi ja ymmärtää ja valmiutta uhrata kaikki. Korkeampi elämä on sinun omien sisäisten voimiesi kehittämistä täydellisyyteen ja se on kahden toistaan rakastavan ihmisen yhteistä pyrkimystä ylöspäin, suureen rakkauteen ja kauneuteen.”

Siirto naisten lehteen

Väinö Vuorion poistuttua pääkaupungin poliittisista kuvioista Bettyn asema joutui uudelleen punnittavaksi. Hän oli vielä muutamia kuukausia *Liekin* sekä *Idän ja Lännen* toimituksissa hoitaen Ek:n saaminen tietojen mukaan “Vuorion hommia, myöskin salaisia”.¹⁰⁸

Lokakuussa Betty määrättiin siirtymään *Työläis- ja talonpoikaisten naisten lehden* toimitukseen. Julkaisu oli tuttu, olihan Betty kuulunut Työläisnaisten Sanomalehtiosuuskunnan hallintoon vuodesta 1926. Liikkeen eriytyneeseen naistoimintaan hän oli ollut kosketuksissa 1920-luvun alkuvuosista, jolloin Sandra Lehtinen oli ollut “alituiseen yllyttämässä meitä nuorisoliittolaisia erilaisiin kokouksiin. Väsymättömästi hän viritti keskusteluja, jotka selvittivät naisen asemaa ja mitä oikeuksia naisilta puuttui silloisessa yhteiskunnassa.”¹⁰⁹ Vankilassa vuosina 1925-26 hän oli tutustunut muiden muassa Lyyli Heinosen joka oli yksi naisten toiminnan järjestäjistä.¹¹⁰

Siirto oli kuitenkin Bettylle järkytys, jota hän myös vastusti äänekkäästi. Tieto Väinön neljän ja puolen vuoden tuomiosta oli tullut syyskuun lopussa, ja pian tämän jälkeen ilmoitettiin järjestelyistä lehtien toimituksissa: “Ketään ihmistä ei voida lyödä sen kipeämmin kuin minua tässä tapauksessa ja siinä mielentilassa, jossa silloin

olin. On suorastaan ihme että olen olemassa, niin syvästi se vaikutti minuun. Ellei minun elämässäni olisi ollut vielä syvempää kiinnekohtaa niin minua ei enää olisi joko tässä maassa tai tässä elämässä.” Vuorio ei ilmeisestikään pystynyt vaikuttamaan asiaan, ainakin hän kirjoitti Bettylle marraskuussa muutoksen koskeneen kipeästi: “Tuntui kuin vihamieliset vieraat kädet olisivat murskanneet sen mitä rakkaus ja hellyys hartain mielin ovat rakentaneet.”¹¹¹

Betty ryhtyi innottomasti uuteen toimeen. Hän oli koko syksyn masentunut ja sairastui loppuvuodesta myös fyysisesti. Joulua ennen iski angiina ja sen jälkitautina jonkin sisäelimen tulehdus. Betty makasi aluksi sairaalassa ja joutui sieltä päästyään lepäämään vielä pitkään kotona.¹¹²

Nuoruuden loppu

Väinö Vuorion tila heikkeni kevään 1929 aikana Tammisaaren vankilassa. Kolmantena heinäkuuta päivätyn kirjeensä Betty vielä lopettaa toivomukseen: “Ystäväsi ja vaimosi ovat kanssasi. He odottavat hartaasti hyviä tietoja ja luottavat elämäntahtoon.” Kaivattuja tietoja ei kuitenkaan tullut. Sen sijaan kuun puolivälissä Väinö kertoo viimeiseksi jääneessä kirjeessään halustaan päästä parantolaan ja kehottaa Bettyä neuvottelemaan tästä asianajajien kanssa. Loppukuusta Valtiollisten vankien huoltoyhdistys tiedottikin Viipurista, että Vuorio oli siirretty Halilaan. Betty lähti heti tapaamaan Väinöä, mutta perille päästyään sai kuulla tämän kuolleen samana aamuna.¹¹³

Hautajaisia seuranneena päivänä Betty matkusti puolueen tapaamiseen Tukholmaan, jossa oli elokuun loppuun.¹¹⁴ Tämän jälkeen hän ehti olla vielä puolitoista kuukautta töissä; masennusta karkotti kiire, sillä lokakuun alussa järjestettiin viimeiseksi jäänyt naisten edustajaliikkeen kokous Helsingissä. Pian tapaamisen jälkeen Betty pidätettiin. Turun hovioikeus tuomitsi hänet keväällä 1930 kolmeksi vuodeksi vankeuteen.¹¹⁵

Rangaistus oli tällä kertaa aiempaa raskaampi sekä henkisesti että ruumiillisesti. Edellisellä kerralla rakkaus oli antanut voimia ja uskoa tulevaisuuteen. Nyt oli jäljellä vain muistoja. Vankilasta hän kirjoitti

Elina Katainen

äidilleen: “Surua minulla on. Hiljaista, alati mielessä säilyvää surua. Ystävän, kunnioitetun ja rakastetun kuolema jättää syviä jälkiä. Tästä minä en voi enempää puhua. Tarvitsen kaiken tahtoni ja tarmoni, että ne tunnekuvat, jotka liittyvät rakkaisiin muistoihin, eivät valloittaisi mieltäni. Ne toisivat tullessansa kipeätä tuskaa.” Lopuksi Betty toteaa – kommunistin tunnuslauseena – “Elämä on nyt alettava yhtä kovana kun se on. Hennot tunteet ovat onnettomuuden sukua, vankilassa.”¹¹⁶

Masennus, vankilan huono hygienia ja ravinto sekä talvinen kylmyys saattoivat Bettyn ennen pitkää sairasvuoteeseen. Hän joutui makaamaan viikkokausia nivelreuman kourissa, Lyyli Heinosen hoiuissa. Synkstä mielestä kertoo myös halu eristäytyä: erään vankitooverin Ek:lle antaman lausunnon mukaan “Betty Peltosesta ei pidetty tämän liiallisen itsetietoisuuden takia. ... Omista kokemuksistaan ei Peltonen ollut kertoillut kenellekään.”¹¹⁷

Bettyn viimeinen kirje ennen vapautumista on päivätty 18. huhtikuuta 1932: “Kallis kotini! Rakas äitini! ... Luotin näihin asti terveyteni paranemiseen, mutta taudin kehittyminen on nyt vienyt siihen, että nyt olenkin huolenpitonne tarpeessa, enemmän kuin koskaan ennen. Nivelien puolesta, joita nyt on useimpia kipeinä, vielä kestäisin, mutta pahinta on, että sydämeni on arveluttavasti heikontunut.”¹¹⁸ Betty oli tuolloin 29-vuotias.

Hiljaiseloa

Betty Peltosen elämä asettui vankilasta vapautumisen jälkeen hieman erilaisiin uomiin kuin useimpien Rentolan “punaorpojen”. Hän etäännytti hiljalleen maanalaisista puuhista ja keskittyi julkisiin. 1920-luvun nuorisoliittolaistoverien piiri oli harvennut: Väinö Vuorio oli kuollut, monet muut lähteneet Neuvostoliittoon. Näistä Ludvig Kosonen kuoli vuonna 1933, niin ikään keuhkotautiin, Arvo Tuominen erosi talvisodan aikana liikkeestä, Hannes Mäkinen ja monet muut menehtyivät 1930-luvun lopulla Stalinin aikaisilla leireillä, Tintti Kaihosalo Leningradissa piirityksen aikana.

Ensimmäinen vuosi vankilasta vapautumisen jälkeen hupeni toipu-

miseen: Betty vetäytyi lepäämään perheensä pariin Tampereelle. Lisämurhetta aiheutti isän kuolema vuonna 1933. Kommunistin ja poliittisen vangin leima esti Bettyä saamasta toipilasajan jälkeen töitä, joita laman jäljiltä ei ehkä liiemmin ollut tarjollakaan. Puolueen maanalaisiin tehtäviin hän ei kaiketi uskaltanut tai halunnut enää ryhtyä, eikä Neuvostoliittoon lähtökään tuntunut houkuttelevalta vaihtoehdolta. Saattaa olla ettei tätä Bettylle ehdotettukaan, sillä hän oli tiettävästi jo vankilassa osoittanut haluttomuutta opiskella annettujen ohjeiden mukaan.¹¹⁹

Betty ei kuitenkaan eristäytynyt täysin vaan löysi aluksi turvapaikan työväenopistosta. Sen opintopiireissä hän solmi uusia tuttavuuksia ja saattoi jatkaa lausuntaharrastusta.¹²⁰ Monien “punaorpojen sukupolveen” kuuluvien toverien matkatessa puoluekouluun, Betty haikautui lukuvuodeksi 1934-35 Työväen Akatemiaan Kauniaisiin. Kotiin lähetetyt kirjeet kertovat Akatemia-ajan olleen kiireistä. Betty piti vielä tuolloin yllä yhteyttä puolueeseen ja kävi esimerkiksi tapaamassa helsinkiläisiä kommunisteja. Todistuksen arvolauselman, “erittäin taitava”, perusteella voi otaksua hänen kuitenkin enemmän aikaa paneutuneen opiskeluihin.¹²¹

Säilyneet muistiinpanot kertovat Bettyn olleen perillä ajan keskusteluista.¹²² Eräässä alustuksessaan hän pohti muun muassa syntyvyydensäännöstelyä. Kirjoitus alkaa abortista, jonka tuohon aikaan sai Suomessa vain äärimmäisen harvoissa tapauksissa lääketieteellisistä syistä. Lain tiukkuus ajoi Bettyn mukaan varsinkin työläisnaiset laittomiin raskaudenkeskeytyksiin, joiden seuraukset usein olivat surkeat. Niinpä “ensimmäinen ensikäden korjattava epäkohta on aborttilain saattaminen päätökseen, jossa raskaudenkeskeytys tehdään lailliseksi lääkärin avulla”.

Bettyn kanta oli liberaali, sillä esimerkiksi Sosialidemokraattinen työläisnaisliitto oli vuonna 1932 esittänyt abortin sallimista vain, jos vanhemmilla olisi jokin perinnöllinen tai tarttuva tauti. Neuvostoliitossa abortti oli vielä tuolloin periaatteessa täysin vapaa. Myös Suomessa oli kommunistisen liikkeen piirissä herätelty 1920-luvun lopulla keskustelua raskaudenkeskeytyksestä. *Työläis- ja talonpoikaisten naisten lehdessä* oli aiheesta julkaistu pari lyhyttä ja varovasti abor-

Elina Katainen

tin saannin helpottamista puoltavaa juttua Bettyn ollessa lehdessä töissä.¹²³

Betty puuttui tekstissään asioihin, joista ei yleisesti puhuttu kovin avoimesti, mistä kertoo sen aloitus: “Kysymykset joita tässä esityksessä käsittelen saattavat joistakin kuulijoista tuntua vastenmielisiltä”. Opettaja puolestaan on arvioinut tekstin “fanaattiseksi”.¹²⁴ Ennen pitkää Betty joutui omassa elämänpiirissään miettimään puheena olevia ongelmia.

Bettyn päätökseen vetäytyä tulenaroimmista poliittisista toimista vuonna 1936 saattoi nimittäin vaikuttaa se, että hän tuona vuonna sai uudenlaista vastuuta ja sisältöä elämäänsä. Bettyn sisar synnytti vuonna 1936 aviottomat kaksospojat. Yksi Peltosen sisaruksista miehineen adoptoi toisen pojista, kun taas toinen jäi Bettyn ja muun perheen hoiviin. Myös pelko terveyden menetyksestä mahdollisen uuden vankilatuomion seurauksena piti hänet poissa maanalaisesta työstä, vaatihan lapsen hoitaminen runsaasti voimia. Ruumis muistuttikin olemassaolostaan jälleen keväällä 1937, jolloin Betty joutui sairaalaan erinäisten vaivojen takia.¹²⁵

Onni ja onnettomuus

Akatemian jälkeen Betty palasi vanhaan ammattiinsa. Hänen onnistui saada viikonloppumyyjän paikka, ja kesästä 1936 hän työskenteli Osuusliike Voiman työmaaruokalan kioskissa astioiden pesijänä. Sieltä hän siirtyi Voiman Rantaperkiön myymälään. Kaupan yhteydessä olevaan asuntoon Betty muutti Onni Kyrölän kanssa. Hän mainitsee tavanneensa miehen ensimmäisen kerran puoluesolun kokouksessa. Kyrölä oli 1930-luvun alussa opiskellut Neuvostoliitossa, Tampereelle hän tietävästi muutti keväällä 1937. “Kyrölä oli noihin aikoihin masentunut ja muutenkin sairas. Joltain taholta oli lähtenyt puheet kiertämään, että Kyrölä on provokaattori” eli Ek:n palkkaama urkkija.¹²⁶

Puolue poti tuolloin verenvähyttä ja epäluulot valtasivat yhä enemmän alaa. Viranomaisten valvonta yhdistyneenä sisäisiin ristiriitoihin pirstoi liikettä. Kirjaimellisesti verta alkoivat Neuvostoliiton

puolella vähentää Stalinin puhdistukset, jotka suuressa mitassa käynnistyivät vuonna 1937. Betty alkoi huhuista huolimatta tukea Kyrölää, joka puolestaan kiinnittyi Bettyyn “kuin takkiainen”. Niinpä hän tuli itsekin leimatuksi muutamien toverien silmissä.

Betty asui lyhyitä poissaoloja lukuun ottamatta Rantaperkiössä vuoden 1941 loppuun. Valokuviiin on noilta vuosilta tallentunut kestäistä elämää osuuskaupan pihalla; omaa kieltään elämän valoisista puolista kertoo myös kuva, jossa Betty, Onni ja toinen sisarenpojista on asettunut kameran eteen “perhepotrettiin”.¹²⁷

Joulun alla 1941 Betty muutti Lahteen, josta Onni oli saanut vesijohtolaitoksen putkimestarin paikan. Betty ja Onni osallistuivat tuolloin maanalaiseen, sodanvastaiseen työhön.

Jo välirauhan aikana Betty oli liittynyt Suomen ja Neuvostoliiton ystävyysseuraan ja saanut neljän kuukauden vankilatuomion istuttuaan Cay Sundströmin puhetilaisuudessa yksityiskodissa: pidätyksen perusteluna oli, että paikalla oli ollut yli 30 henkeä ja siten kokouksesta olisi pitänyt ilmoittaa viranomaisille.¹²⁸ Vuonna 1943 Betty ja Onni toimittivat ruokaa desantti Matti Långille. Avustaminen johti pidätykseen lokakuun alussa. Bettyn saamien tietojen mukaan Onni “oli tuotu permantoa pitkin vetämällä koppiin nro 14, noin klo 5-6 aamulla, jolloin hän yhtämittäisesti oli ääneen valittanut”. Betty pidätettiin myöhemmin samana päivänä ja selliin kantautui viereisistä kopeista ja käytävästä hätäännyttäviä ääniä, Onnin valitusta ja pyyntöjä saada vettä. Lahden kaupungin poliisimestarin todistuksen mukaan Kyrölä oli siirretty seuraavana päivänä sotasairaalaan, jossa hän viikkoa myöhemmin kuoli.¹²⁹

Betty oli vangittuna seuraavaan kevääseen, jolloin hovioikeus antoi vapauttavan päätöksen. Ilman avioliiton tuomia oikeuksia ollut Betty sai tuolloin havaita kotinsa tyhjentyneen. Katkerana hän myöhemmin kirjoitti “päämajan ohranoiden” tuhonneen kodin ja määränneen “kaiken muun, paitsi osan vaatteistani ja joistain pikkutavaroista Onnin taantumuksellisille sisarille. ... Tutustumiseni Kyrölään oli minulle kaiken kaikkiaan onnettomuus. ... Viimeisessä elämäni murhenäytelmässä sain maksaa kalliin hinnan ... siitä, että tässä maassa lähdin perustamaan kotia toveriavioliiton muodolle.”¹³⁰

Elina Katainen

Kunnon kommunisti?

Sodan jälkeen kommunistinen puolue tuli julkiseksi, ja toverit pääsivät uusia jäsenkirjoja jaettaessa arvioimaan toistensa ansioita. Juuri tuolloin Betty kirjoitti puolueelle ensimmäisen omaelämä-kertansa, jossa hän ylpeänä kertasi vaiheitaan köyhästä lapsuudesta läpi toiminnantäyteisen 1920-luvun aina kansanrintaman rakentamiseen ja uuteen sotaan.

Jäsenkirjojen jakotilaisuudessa vuoden 1921 puoluekokouksen junioria odotti kuitenkin suuri pettymys. Betty tunsi jälleen ajautuneensa tuomioistuimen eteen: “En unohda sitä kokousta, syyskuun iltaa”, Betty kirjoitti myöhemmin Ville Pessille, “jossa pitkän odotuksen jälkeen sain puolueen jäsenkirjani ja ilmoituksen kuulutuksena kaikille, että minut on hyväksytty puolueeseen vuonna 1941. Häpesin, en tiedä mitä kaikkea.”¹³¹

Omasta mielestään Betty oli toteuttanut ihanteitaan parhaansa mukaan: edistänyt työväenkulttuuria, raivannut tietä uudelle naiseudelle, pyrkinyt eroon porvarillisen yhteiskunnan pölyttyneistä muodollisuuksista – eli luonut tilaa uudelle ihmiselle jokapäiväisessä elämässään. Hän oli monin tavoin rikkonut aikansa työväenluokkaisen naisen elämää määrittäviä rajoja. Hän oli myös vaikuttanut liikkeen piirissä siihen, että tietyt sukupuoltenvälisiin suhteisiin ja perheeseen liittyvät kysymykset olivat nousseet keskusteluun; voisi ajatella että ainakin omien ystävyysuhteidensa kautta hän oli innostanut miehiäkin miettimään vallankumouksen tätä puolta. Betty ei ollut kuitenkaan uhrannut kaikkea puolueelle, vaan törmännyt kollontailaiseen ongelmaan. Tunteet, ihmissuhteet, velvoitteet läheisiä kohtaan ja pelko oman terveyden puolesta olivat vieneet osan toimintatarmosta ja ajasta. Dashamaisiin uhrauksiin kykeni ehkä sittenkin vain romaanihenkilö.¹³²

Johtopäätöksiä

Oliko Betty “tyypillinen” suomalainen kommunistinainen? Jos hänen näkökantojaan tai elämäntapaansa verrataan vaikkapa ajan valta-

liikkeiden, Lotta- tai Martta-järjestöjen edustamiin ajatuksiin naisen paikasta tai ihanneyhteiskunnasta, juopa on selvä ja tietyt “kommunistiset” piirteet kirkastuvat. Erottavia seikkoja olivat esimerkiksi suhde uskontoon, nationalismiin ja sukupuolijärjestelmään. Bettystä teki “vaarallisen” ja valvottavan kohteen irtautuminen suomalaisesta kulttuurista ja kansankokonaisuudesta, pysyvästä asuinpaikasta, kirkosta ja sen rituaaleista, naiseuteen yleisesti liitetyistä määreistä ja kunnon työstä eli tavanomaisesta palkkatyöstä - tai sen vaihtoehtona kotiäitiydestä.

Outo lintu Betty lienee elämäntapojensa ja ajatustensa puolesta kuitenkin ollut myös “tavallisten” työläisnaisten joukossa, otettiinpa vertailukohdaksi edellinen sukupolvi – oman äidin elämä – tai oma ikäluokka. Bettyn äiti, Hilda meni naimisiin 19-vuotiaana ja synnytti seuraavien kahdeksan vuoden aikana viisi tytärtä. Hän toimi nuorempana työväenliikkeessä, mutta keskittyi kansalaissodan jälkeen ennen muuta omaisten elättämiseen ja huoltoon; kasvoihan perhe vielä kahteen otteeseen pienillä lapsilla.

Yksikään Hildan tyttäristä ei sen sijaan avioitunut nuorena, mutta ei toisaalta elänyt kovinkaan pitkiä aikoja yksinkään, vapaata naimattoman naisen elämää. Esimerkiksi Bettyn “perheen” muodostivat milloin vanhemmat, sisarukset tai muut sukulaiset, milloin miehet joiden kanssa hän ei ollut naimisissa, lapset, jotka eivät olleet hänen biologisia jälkeläisiään tai aatetoverit, joiden luota tarvittaessa järjestyi majoitus. Tavallisempaa Bettyn ikäluokassa oli kuitenkin mennä naimisiin ja synnyttää lapsia, joskin 1920-luvulla jo vähemmän kuin edellisessä sukupolvessa. Bettyn valitsema toveriliitto eli avoliitto oli harvinainen ratkaisu. Vain 1-2 % pareista päätyi siihen ja näistäkin vain osa aatteellisista syistä.¹³³

“Aktiivisten kommunistinaisten” tai “nuorten kommunistien” keskuudessa Bettyn aatemaailmalla ja elämäntavalla sen sijaan oli jakajia. Juuri tästä ryhmästä olisi voinut poimia tarkasteluun muitakin naisia ja tuloksena olisi ollut samantyyppisiä elämäntarinoita. Monessa suhteessa Betty siten eli aikanaan poikkeuksellista naisen elämää, mutta tyyppillistä nuoren, kommunistiseen liikkeeseen sitoutuneen naisen elämää. Ehkäpä marginaalin kuvaaminen kuitenkin lisää jotain myös valtavirran historiaan ja ehkäpä tuo marginaali lunas-

Elina Katainen

taa paikkansa historiassa yhtenä nykyisen sukupuolijärjestelmän monista elinvoimaisista juurista.

Viitteet

Selvyyden vuoksi viitteissä on käytetty lyhennettä 'KA' Kansan Arkistosta ja lyhennettä 'VA' entisestä Valtionarkistosta (nyk. Kansallisarkisto).

¹ Betty Peltonen (BP) syntyi Lempäälässä 20.11.1902 ja kuoli Helsingissä 07.01.1988. Kiitokset Pirjo Kaihovaaralle ja Tauno Saarelalle kommenteista!

² Rentola, Kimmo, Kommunismin kahdeksan kohorttia. Kirjassa Ajankoh-ta. Poliittisen historian vuosikirja 1992. Tutkijaliitto: Hki 1992, 75.

³ Haapala, Pertti, Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914-1920. Painatuskeskus: Hki 1995, 12, 15 ja 230.

⁴ Rosenhaft, Eve, Kaksi sukupuolta - yksi historia? Naishistoria, mies-historia, sukupuolten historia ja niiden merkitys historiakäsityksellemme, Naistutkimus 2/1997.

⁵ Thébaud, Françoise, The Great War and the Triumph of Sexual Division. - Kirjassa A History of Women in the West. V, Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century. Thébaud, Françoise (ed.). The Belknap Press of Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass - London, England 1994, 23; ja samassa kirjassa artikkeli: Sohn, Anne-Marie, Between the Wars in France and England, 95.

⁶ Ollila, Anne, Suomen kotien päivä valkenee ... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Suomen Historiallinen Seura (SHS): Hki

1993, 56-62; Kaarninen, Mervi, Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa. SHS: Hki 1995, 245.

⁷ Julkunen, Raija, Suomalainen sukupuolimalli - 1960-luku käänteenä. Kirjassa Naisten hyvinvointivaltio, 179.

⁸ Palmgren, Raoul, Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I. WSOY: Hki 1983, 17.

⁹ Hapuli, Ritva - Koivunen, Anu - Lappalainen, Päivi - Rojola, Lea, Uutta naista etsimässä. - Kirjassa Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus. Onnela, Tapio (toim.) SKS: Hki 1992, 102 ja 107.

¹⁰ Thébaud 1994, 34-35.

¹¹ Navailh, Françoise, the Soviet Model. - Kirjassa A History of Women in the West 1994, 234-35.

¹² Goldman, Wendy Z., Women, the State & Revolution. Soviet Family Policy & Social Life, 1917-1936. Cambridge University Press 1993, 12.

¹³ Ks. esim. Goldman 1993; Liljeström, Marianne, Emanciperade till underordning. Den sovjetiska könssystemets uppkomst och diskursiva reproduktion. Åbo Akademis Förlag: Åbo 1995, 133-227. Naisasialiikkeestä Venäjällä ja sen kytköksistä länsimaisiin ideoihin ks. esim. Stites, Richard, The Women's Liberation movement in Russia. Feminism, Nihilism and Bolshevism, 1860-1930. Princeton University Press, New Jersey 1978.

¹⁴ Sohn 1994, 93-94.

¹⁵ Ks. myös Katainen, Elina, Akkain aherrusta aatteen hyväksi. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto 1944-90. KSL: Hki 1994, 30-37 ja 1920-luvun ihannenaaisista yleisemmin Lähteenmäki, Maria, Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910-30 -luvun Suomessa. SHS: Hki 1995, 227-240.

¹⁶ Lainaus on Ritva Hapulin & co:n artikkelista. Ks. Viite 9.

¹⁷ Rojola, Lea, "Konsa susi olen, niin suden tekojakin teen", Uuden naisen uhkaava seksuaalisuus Aino Kallaksen Sudenmorsiamessa ja Lappalainen, Päivi, Jotakin vanhaa, jotakin uutta. Naisen subjektiivinen rakentuminen L. Onervan Mirdjassa ja Aino Kallaksen Sudenmorsiamessa, molemmat artikkelit kirjassa Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna, Onnela (toim.) 1992; Työlähti, Nina, Nainen, noita ja puutarha - Sylvia Townsend Warner ja 20-luvun uusi nainen. - Kirjassa Paananen, Raija & Työlähti, Nina (toim.), Hullu herttuatar ja muita naisia. Sukupuolen konstruointia naiskirjallisuudessa. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 18. Oulun yliopisto: Oulu 1995.

¹⁸ Hirdman, Yvonne, Den socialistiska hemmafrun och andra kvinno-

historier. Carlsson: Stockholm 1992, 197.

¹⁹ Navailh 1994, 252.

²⁰ “Ek” tarkoittaa tässä sekä etsiviä että ilmiantajia, joiden raportit tallennettiin henkilömappeihin. Jälkimmäiset olivat joko satunnaisia kuulus-teltavia, kommunistiseen liikkeeseen solutettuja avustajia tai kommunisteja, jotka jossain vaiheessa alkoivat kertoa tietojaan Ek:lle. Tämän vuoksi on itse asiassa hieman mutkikasta määritellä sitä, kenen käsityksiä esimerkiksi naiseudesta Ek:n arkistot loppujen lopuksi edustavat.

Kari Immosen mukaan Ek:lla oli yhteyksiä esim. kustannustoimintaan. Immonen, Kari, Ryssästä saa puhua ... Neuvostokirjallisuus suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918-39. Otava: Hki, 1987, 13-14.

²¹ Luostarinen, Heikki, Perivihollinen. Vastapaino: Tre 1986; Immonen 1987; Vihavainen, Timo, Svaboodasoltusta stahanovilaiseksi. Sosialismin etujoukon muuttuva hahmo 1920-1930 -luvulla. Kirjassa ...Vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Osmo Jussilan juhlakirja. Selovuori, Jorma (toim.) WSOY: Hki 1998; Irma Sulkusen mukaan eritoten työläisäideistä tuli sodan jälkeen “ideologisen mustamaalauksen ja yhteiskunnallisen diskriminaation pääkohde”, “turmiollinen epäolio”. Sulkunen, Irma, Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Hanki ja Jää: Helsinki 1989, 72.

²² Toini Mäkelän henkilömappi (hm), Etsivän keskuspoliisin - Valpo I:n arkisto (Ekv). Kansallisarkisto (VA).

²³ Luostarinen 1986, 117 ja 126.

²⁴ Maiju Leino-Vätöstä esim. mainitaan tämän olleen “villi puhuja, niin raaka kuin ajatella saattaa”; Maininnat puheiden “rivoudesta” tarkoittanevat kiroilua. Viipurin alaosasto (ao), tilannekatsaukset (tk) jouluk. 1928, 6.4. ja 4.7.29 sekä 5.5.30, Maiju Leino-Vätön hm, Ekv; Eräässä kokouksessa mainittiin paikalla olleen “alhaisella kehitystasolla olevia rääväsuunaisia”, Viipurin ao:n tk 2.10.29, Lyyli Heinosen hm, Ekv; Myös Hanna Malmia pidettiin “pahasuusena akkana”, esim. ilm. 9.11.36, Reino Sireniuksen hm, Ekv. VA.

²⁵ Ko. henkilö lienee ollut Betty Hokkanen eikä BP kuten ilmoituksessa mainitaan. Dokumentti (d) 79, ilm. 21.12.34, BP:n hm ja d. 88a, raportti suomalaisten kommunistien yhteyksistä neuvosto-lähetystyöhön 24.7.25, Väinö Vuorion (VV) hm, Ekv. VA.

²⁶ Tähän seikkaan kiinnitti huomiota Katariina Mustakallio naishistoria-seminaarin istunnossa 13.2.98. Kiitän antoisasta keskustelusta myös muita paikalla olleita!

²⁷ BP:n omaelämäkertoja ja muita muistelmia on seuraavissa arkistokokonaisuuksissa: BP:n henkilöarkisto (ha), kansiot (k) 12 ja 21 ja Suomen kommunistisen puolueen (Skp) arkisto, kaaderijaosto (kj), BP:n hm. Kansan

Arkisto (KA); Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, nide 171, kertoja 541/11. Työväen Arkisto (TA); Muutamia näistä arkistoista löytyviä tekstejä on myös julkaistu. Kommunistien omaelämäkertoista ja muistelmista ks. Pirjo Kaihovaaran artikkeli tässä kirjassa ja Peltonen Ulla-Maija, Puna-kapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS): Hki 1996, erityisesti 248-278.

²⁸ Gladkov, Feodor, Sementti. Työväenkirjallisuuden Edistämisyhdistys: Hki 1928, 361.

²⁹ Merete Mazzarella on sosiologi Ludvig Fleckiä lainaten kuvannut tällä käsitteellä kahden keskustelijan välille kehittyvää ajatusrakennelmaa, jonka ei voi sanoa kuuluvan kummallekaan. Mazzarella, Merete, Täti ja krokotiili, Kirjayhtymä: Hki 1995, 13-14. Kirsti Salmi-Niklander on puolestaan käyttänyt käsitettä "kollektiivikirjoittaminen" miettiessään sitä, kuka oikeastaan on käsinkirjoitettujen lehtien "tekijä".

³⁰ Tiedot lapsuudenperheestä: BP:n muistelmat eri arkistokokonaisuuksissa, ks. viite 28; BP:n hm, Ekv. VA; Frans Peltosen muistelmat, Työväen muistitietotmk, nide 70, kertoja 79:1. TA.

³¹ Omaelämäkerta, BP:n hm, kj, Skp:n arkisto. KA; Valtiorikosylioikeuden akti no 9947, Kaarle Aukusti Peltonen. VA.

³² Päästötodistus Lohjan kirkonkylän ylemmästä kansakoulusta, k 21, BP:n ha. KA. Todistuksen keskiarvo oli noin 9. Äidinkielestä ja käsitöistä Betty sai parhaimman arvosanan.

³³ Lapsuusmuistelmat, k 12, BP:n ha. KA.

³⁴ Lapsuusmuistelmat, BP:n ha, k 12. KA; Hilda valittiin johtokuntaan vuosina 1915-16 ja August vuonna 1916, jolloin hän oli yhdistyksen puheenjohtaja. Jäsenmaksukirja 1905- ja "Tietolan tarinoita I", koonnut Kalle Vuorinen, s. 31, Virkkalan työväenyhdistyksen arkisto; Frans Peltosen muistelmat, Työväen muistitietotmk, nide 70, kertoja 79:1. TA.

³⁵ Nokkala Armo, Tolstoilaisuus Suomessa. Tammi: Hki 1958, 15 ja 19-20.

³⁶ Järnefelt Arvid, Vanhempieni romaani, 478. WSOY: Hki 1944.

³⁷ Järnefeltit ja tolstoilainen elämäntapa mainitaan kaikissa Bettyn lapsuuteen liittyvissä muistelmissa ja kolme niistä keskittyy nimenomaan tähän teemaan ("Vuoden 1918 muistelmia", "Arvid Järnefelt näyttellessä koulukeittiön hyväksi" ja "Tolstoilainen lapsuus Lohjalla"). BP:n arkistossa on myös nippu Arvid Järnefeltiä käsitteleviä, huolella tallennettuja lehtileikkeitä. K 12 ja k 23, BP:n ha. KA; Ks. myös BP:n muistelmat Työväen muistitietotmk, nide 171, kertoja 541/11. TA.

³⁸ Rantalaiho, Liisa, Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Kirjassa Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino: Tre 1994, 18.

Elina Katainen

³⁹ Häkli, Pekka, Arvid Järnefelt ja hänen lähimaailmansa. WSOY: Hki 1955, 427-428.

⁴⁰ Häkli, 289-298.

⁴¹ Frans Peltosen muistelmat, Työväen muistitietotmk, nide 70, kertoja 79:1. TA; Lautakuntaan hänet oli valittu jo kesällä 1917. Valtiorikosyli-oikeuden akti no 9947, Kaarle Aukusti Peltonen. VA.

⁴² Häkli 1955, 493-494; Kaukiainen Yrjö, Lohjalaisten historia 2, 1808-1925, Arvi A. Karisto Oy: Hämeenlinna, 1980, 321-324.

⁴³ Frans Peltosen muistelmat, Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat, nide 70, kertoja 79:1. TA; Maininta useissa muistelmassa, k 12, BP:n ha; Omaelämäkerta, BP:n hm, kj, Skp:n arkisto. KA; Valtiorikosyli-oikeuden akti no 9947, Kaarle Aukusti Peltonen. VA.

⁴⁴ Kaukiainen selittää kommunistien kannatusta muun muassa katkerilla sotamuistoilla. Kaukiainen 1980, 310, 325-328 ja 332-333.

⁴⁵ Rentola 1992, 82-86.

⁴⁶ "Muistelmat", 12-13, k 12, BP:n ha. KA.

⁴⁷ Peltoset on merkitty muuttaneeksi Lempäälästä Tampereelle elokuun lopussa 1919. Treen tuomiokirkkosrk:n virkatodistus, BP:n hm, Ekv. VA.

⁴⁸ Saarela, Tauno, Suomalaisen kommunismin synty 1918-1923. Kansan Sivistystyön Liitto: Hki 1996, liite 7, 499. Arvo Tuomisen myöhemmän - ja vahvasti värittyneen - selityksen mukaan Bettyn matka oli seurausta Skp:ssa käynnissä olleesta "kuusislaisten" ja "mannerilaisten" valtataistelusta. Huomattuaan että kuusislaisille oli tulossa enemmistö puoluekokoukseen mannerilaisiin kuulunut Eino Rahja "oli käyttänyt Moskovan kongressin [eli Kominternin Skp:n tapaamista edeltävän kokouksen] aikaa hyväkseen ja tuottanut Suomesta Pietariin yli 20 päätä käsittävän reserviryhmän", joka Tuomisen käsityksen mukaan oli melko valistumatonta joukkoa. Tuominen, Arvo, Sirpin ja vasaran tie, Tammi: Hki 1956, 290.

⁴⁹ Kokouksesta tarkemmin ks. Saarela 1996, 226-242.

⁵⁰ Muistelma "Sos.dem. nuorisoliiton kokouksessa...", 8, k 12, BP:n ha. KA.

⁵¹ Saarela 1996, 201; "Luonnekuvia" 27.8.25, Ludvig Kososen hm, Ekv. VA; Palmgren 1983, 320; Skp:lle kirjoitettuja elämäkertatietoja (1945), k 21, BP:n ha. KA.

⁵² Esilehden tiedot, d 62, johon koottu BP:n osoitteita eri ajoilta ja d 57, Treen ao:n puhelinsanoma 19.11.29: "Osoitetoimiston tietoja", BP:n hm, Ekv. VA; Tuominen oli Suomen sosialistisen työväenpuolueen puoluesihteerin ja nuorisoliiton liittotoimikunnan jäsen. Puolueen johtoa alettiin vangita vuoden 1922 alussa. Tuominen pidätettiin 26.1.22. Saarela 1996, 252.

⁵³ Arvo Tuomisen (AT) kirje BP:lle juhannuksena 1922. K 1, BP:n ha. KA.

⁵⁴ AT:n kirje BP:lle Turun lääninvankilasta 10.9.22, k 1, BP:n ha. KA.

⁵⁵ Kirjanen oli painettu Pietarissa vuonna 1920 ja nimeltään *Perhe* ja kommunistinen valtio.

⁵⁶ Sosialistinen Aikakauslehti 8/19, 9/19, 14/21, 12-13/22, 14/22, 15/22 ja 16/22; Työläisnainen (Tn) 8/20 ja 9/20. Tn lakkautettiin vuonna 1923, mutta jatkoi sitten ilmestymistä vuonna 1925 nimellä *Naistyöläinen* ja vuosina 1925-30 nimellä *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* (Tnl).

⁵⁷ Tuomisen tulkinnan mukaan teoria on "sellainen, että sukupuoliyhteys miehen kanssa ei merkitse naiselle enempää kuin vesilasin tyhjentäminen". Tuominen 1956, 282.

⁵⁸ Ainakin hän oli tuolloin Moskovassa. Ks. Saarela 1996, 226.

⁵⁹ Mäkinen oli harrastanut naisasiaa jo pitempään, 17-vuotiaana hän oli muun muassa johtanut Riihimäen punakaartin naiskomppaniaa.

⁶⁰ D 12, ilm. no 13, Hki 29.5.23. ja d 13a, kuulusteluprk. 7.8.23, BP:n hm, Ekv. VA.; Saarela 1996, 326 ja liite 9, 501; Peltonen, Betty, *Aamuhäätys* ovikellolla, kirjassa *Huomenen tiellä*. Suomen työläisnaisliikkeen 60-vuotisjuhlakirja. SNDL: Hki 1960.

⁶¹ Nuorisoliiton virallinen lehti oli kerran kuussa ilmestyvä *Nuorisoliitto*, kun taas *Liekki* ja *Itä* ja *Länsi* olivat "yksityisiä" yrityksiä.

⁶² Elli Stenbergin lausunto 1953: "Ajattelin vielä, että tietäisiköhän August Niemistö tästä asiasta mitään. Hän seurusteli yhteen aikaan Bettyn kanssa ja oli silloin luullakseni läheisessä kosketuksessa puoluejohtoon. Luulen kuitenkin että osakkeen osto on tapahtunut myöhemmin, niihin aikoihin, kun Betty seurusteli Väinö Vuorion kanssa." BP:n hm, kj, Skp:n arkisto. Ka; Amp XIII A 2, k 322, "Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 2", Ekv. VA.

⁶³ Kuulusteluprk. 16.10.-22.11.29, BP:n hm, Ekv. VA.

⁶⁴ D 40, "Siikasen kertomus", ilm. rek no 364/28, BP:n hm, Ekv. VA.

⁶⁵ Salmi-Niklander, Kirsti, Lennart ja Fanny Lemmenlaaksossa. Tekstien mikrohistoriaa. Kirjassa *Rahikainen, Marjatta (toim.), Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä*. SHS: Hki 1996, 124.

⁶⁶ Ilm. 195, 9.6.25, amp IV C, k 189, Ekv. VA.

⁶⁷ "Erittäin salainen" raportti Kivinokan kesänvietosta 1925, amp IV C, k 189, Ekv. VA.

⁶⁸ Sosialistisen Nuorisoliiton ltmk:n pk 10.4.25, amp XIII A 2, k 322, Ekv. VA.

⁶⁹ Myrskykello 1.5.25, k 7, Sörnäisten sosialistisen nuorisosoaston arkisto. KA.

⁷⁰ Ohjelmistoa, k 7, Sörnäisten sno. KA; Opintopiirin ilmapr. 29.3.25, amp IV C2-C3, k 189, "Sörnäisten sno", Ekv. VA.

⁷¹ Tuominen 1958, 218.

⁷² D 35a, I. Heikan raportti 29.11.27, d 70, Ville Lindströmin ilm. 23.8.30 ja d 81b, Väinö Lindströmin kertomaa 18.9.35, BP:n hm, Ekv. VA.

⁷³ BP:n kirje VV:lle 3.7.29, k 1, BP:n ha. KA.

⁷⁴ Ek pääsi romanssin jäljille vasta vuosia myöhemmin, jolloin erääseen raporttiin kirjautui maininta siitä, että Vuorion vaimo Anni oli ollut “äärimmäisen vihainen Betty Peltoselle, joka houkutteli rakastajakseen Väinö Vuorion”. D 209b, kuulusteluptk 3.5.28 ja d 213, virkatodistus, VV:n hm, Ekv. VA.

⁷⁵ BP oli pidätettynä 3.-20.8.23 Sosialistisen työväenpuolueen lakkautusjutun yhteydessä. Valitusten jälkeen korkeimman oikeuden tuomio tuli 16.3.25. Betty vapautui 13.7.26. BP:n hm, Ekv. VA.

⁷⁶ Ilm. 196, amp IV, kansio 189, “Sörnäisten sno”, Ekv. VA.

⁷⁷ Salmi-Niklander, Kirsti, Siskoni kohtasin varjossa yön. Alistamisen ja vastarinnan keinot poliittisten naisvankien muistitiedon varassa. Naistutkimus 1/89, 44-45 ja 49-50.

⁷⁸ D 92, “Työläiset ja valkoinen vaino Suomessa”, Ludvig Kososen hm, Ekv. VA; R.S. (Rosa Sillanpää?), “Joulu ristikkojen takana”, Tnl 12/28, 16; Naisvangeista yleisesti ks. Salmi-Niklander 1989 ja Peltonen, Ulla-Maija, Naisia turvasäilössä. Poliittisena naisvankina Suomessa 1930-1944. Arthouse oy: Hki 1989.

⁷⁹ Myrskykello 31.8.25, k 7, Sörnäisten sno. KA.

⁸⁰ D 54, (sekalainen nippu papereita), Toini Mäkelän kirje Hämeenlinnan vankilasta 15.9.26, Hanna Kuuselan hm, Ekv. VA.

⁸¹ D 7, viikkokertomus 8, 4.-18.4.25, Hanna Kuuselan hm, Ekv. VA.

⁸² VV:n kirje BP:lle 8.6.26, k 1, BP:n ha. KA.

⁸³ VV:n kirjeet BP:lle 17.7.25 (ko. kohta kirjoitettu 19.7.25), 2.11.25 ja 7.3.26, k 1, BP:n ha. KA.

⁸⁴ VV:n kirje BP:lle 16.12.25, k 1, BP:n ha. KA.

⁸⁵ D 206, VV:n hm, Ekv. VA.

⁸⁶ BP:n kirje VV:lle 2.6.28, k 1, BP:n ha. KA.

⁸⁷ Viimeksi mainittu ryhtyi jossakin vaiheessa yhteistyöhön Ek:n kanssa.

⁸⁸ D 206, VV:n hm, Ekv. VA; BP:n kirje VV:lle 30.5.28, k 1, BP:n ha. Ka. Asunnon rahoituslähde on pelkkää arvelua; puolueen osuuteen kuitenkin viittäisi se, että asunnon omistajasta keskusteltiin toisen maailmansodan jälkeen Skp:n kaaderijaostossa. Ks. BP:n hm, kj, Skp:n arkisto. KA; Skp:n rahojen kanavoinnista ks. Saarela, Tauno, Tuhatmarkkasia, miljoonia ruplia, dollareita. Skp:n tilinpäätös 1920-luvulta. Kirjassa Selovuori (toim.).

⁸⁹ D 24, Treen ao:n kirje 15.9.26 ja d 28, Ek:n kortti (Työläisnaisten sanomalehtiosuuskunta), BP:n hm, Ekv. VA.

⁹⁰ D 31, viikkoilm. no 7, 1927, BP:n hm, Ekv. VA.

- ⁹¹ Immonen 1987, 249-250, 255 ja 492.
- ⁹² Katainen 1994, 30; Kuulusteluptk. 16.10.-22.11.29, liite 2, kotietsintä 16.10, BP:n hm, Ekv. VA.
- ⁹³ Esim. Liekki 22/26, 6.
- ⁹⁴ Liekki 23/28, 7.
- ⁹⁵ VV:n kirje BP:lle 11.-24.3.29, k 1, BP:n ha. KA.
- ⁹⁶ BP:n kirje VV:lle 30.5.28, k 1, BP:n ha ja VV:n kirje BP:lle 16.8.27, k 4, BP:n ha. KA.
- ⁹⁷ VV:n kirje BP:lle 9.12.28, k 1, BP:n ha. KA.
- ⁹⁸ Esim. Hyvönen, Antti, Skp:n maanalaisuuden vuodet. Kansankulttuuri oy: Hki 1971, 70; Kettunen, Pauli, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918-30. SHS: Hki 1986, 376-377.
- ⁹⁹ BP:n kirjeet VV:lle 10.5. ja 2.6.28, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹⁰⁰ VV:n kirje BP:lle 17.6.28, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹⁰¹ VV:n kirje BP:lle 9.12.28 ja 25.3-15.4.29, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹⁰² BP:n kirjeet VV:lle 10.5. ja 23.5.28 sekä VV:n kirje BP:lle 20.5.28, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹⁰³ Liekki 15/28 (etusivu) ja 17/28.
- ¹⁰⁴ Gladkov 1928, 53 ja 329.
- ¹⁰⁵ Gladkov 1928, 397-398.
- ¹⁰⁶ BP:n kirje VV:lle 4.5.29, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹⁰⁷ VV:n kirje BP:lle 23.9.28, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹⁰⁸ D 41a, ptk. 28.4.28., d 43a, Ilm. 8.9.28 ja d 70, Ville Lindströmin ilm. 23.8.30, BP:n hm, Ekv. VA.
- ¹⁰⁹ Peltonen, Betty. Kunniaveteraani, kirjassa Huomisen tiellä.
- ¹¹⁰ Sandra Lehtisestä, ks. Katainen, Elina & Oittinen, Riitta, Naulanisku ja porvarin ruumiskirstuun, Mimmi Kanervo ja Sandra Lehtinen. Kirjassa Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset. Eduskunnan kirjasto: Hki 1997. Lyyli Heinosesta ks. Katainen 1994, 11-55.
- ¹¹¹ Amp XIII k 322, “Työläis- ja Talonpoikaisnaisten lehti”, Ekv. VA; BP:n kirje VV:lle 14.11.28 ja VV:n kirjeet BP:lle 11.11. ja 19.12.28, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹¹² BP:n kirjeet ja kortit VV:lle tammikuussa 1929, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹¹³ Muistelma “Väinö Aarre Vuorio – Punainen kotka”, k 12, BP:n ha; Toini Peltosen kirje omaisille, k 29, BP:n ha; BP:n kirje VV:lle 3.7.29 ja VV:n kirje BP:lle 14-15.7.29, k 1, BP:n ha. KA.
- ¹¹⁴ D 54b, Tukholman poliisilaitokselta Esko Riekille 31.10.29 lähetetty kirje, BP:n hm, Ekv. VA.

Elina Katainen

¹¹⁵ Pidätys 16.10.29, THO 24.3.30; vapautuminen 2.5.32. BP:n hm, Ekv. VA.

¹¹⁶ Kirje äidille 20.11.29, k 1, BP:n ha. KA.

¹¹⁷ Raportti 5.11.31, amp XVIII B3-XVIII B4, k 401, "Hämeenlinnan läänin- ja keskusvankila", Ekv. VA.

¹¹⁸ Kirje omaisille vankilasta 18.4.1932, k 1, BP:n ha. KA.

¹¹⁹ Muistelmä "Inkeri lehtinen on useampaan kertaan...", 3-7, k 12, BP:n ha. KA; Raportti 5.11.31, amp XVIII B3-XVIII B4, k 401, "Hämeenlinnan läänin- ja keskusvankila", Ekv. VA.

¹²⁰ "Muistoja 1930-luvulta Tampereelta", k 12, BP:n ha. KA.

¹²¹ Mm. Paula Saari ja Jukka Martelius mainitaan yhteyshenkilöinä. D 77, ilm. 21.2.34 ja d 79a, Väinö Lundgrenin kertomus 8.3.35, BP:n hm, Ekv. VA.

¹²² Sulkunen 1989, 120-125.

¹²³ Ttnl 4-5/29 ja 6/29.

¹²⁴ Kansio 11, alustukset, BP:n ha. KA.

¹²⁵ Elli Stenbergin lausunto 1953: "Betty ei silloin ollut mukana puolue-työssä ja hän oli syksyllä 1936 sanonut minulle, että hän ei tule enää osallistumaan mihinkään salaiseen toimintaan, että hän on mukana vaan sikäli kun se julkisen toiminnan puitteissa on mahdollista." BP:n hm, kj, Skp:n arkisto. KA; Ek:n tietojen mukaan Bettyä vaivasi umpisuolentulehdus, sappikivet ja nivelreuma. D 95a, 27.4.37, BP:n hm, Ekv. VA.

¹²⁶ Omaelämäkerta, BP:n hm, kj, Skp:n arkisto; BP:n kirjeluonnos Ville Pessille 14.12.45, kansio 5, BP:n ha. KA; Onni Kyrölän henkilökortti, Ekv. VA.

¹²⁷ K 26, BP:n ha. KA.

¹²⁸ D 110, Treen ao 10.12.41, BP:n hm, Ekv. VA.

¹²⁹ Matti Långin ja Onni Kyrölän kuolemaan liittyvät asiakirjat, k 21, BP:n ha. KA.

¹³⁰ BP:n kirjeluonnos Ville Pessille 14.12.45, k 5, BP:n ha. KA.

¹³¹ BP:n kirjeluonnos Ville Pessille 14.12.45, k 5, BP:n ha. KA.

¹³² Häpeästä huolimatta Betty ryhtyi taas järjestötyöhön. Uudeksi työken-täksi tulivat Itä-Euroopan maiden ja Kiinan vastaperustetut ystävyysseurat. Suomi-Neuvostoliitto -seurassa Betty oli sodan jälkeen palkkatyössä. Kuuden vuoden työ palkittiin erottamisella vuonna 1952: Bettylle tämä oli jälleen "koko elämää järjestyttävä isku". SNS:n jälkeen Betty oli eläkeikänsä saakka töissä Oy Konelassa, joka toi maahan neuvostoautoja. Tiedot BP:n ha:sta. KA.

¹³³ Jaakkola, Risto, Om samboende i Finland på 1930-talet. Historisk Tid-skrift för Finland, H. 3 1984 Årg. 69.